

Weinig nieuws

De afgelopen weken verschenen er aan de lopende band rapporten over de Nederlandse economie. In chronologische volgorde: 1. op 19 februari jl.: *Een macro-economische verkenning van de Nederlandse economie in 1980* van het Centraal Planbureau; 2. op 15 maart jl.: een rapport van de Economische Commissie voor Europa van de Verenigde Naties, *The European economy in 1975*; 3. op 19 maart jl.: de *OECD-Economic survey* over Nederland; 4. op 19 maart jl.: het *Kwartaalbericht*, nr. 4 van De Nederlandsche Bank. Het is interessant deze rapporten met elkaar te vergelijken.

Aan het rapport van het Centraal Planbureau werd de afgelopen weken in *ESB* uitvoerig aandacht besteed 1). Het CPB berekende de kerngegevens van de Nederlandse economie tot 1980 door extrapolatie bij ongewijzigd beleid en door extrapolatie bij een beleid met toepassing van de 1%-norm. Beide berekeningen wezen uit dat, afgezien van de te hoge werkloosheid, Nederland er redelijk voor staat. In het gunstigste geval — bij toepassing van de 1%-norm — groeit het bruto nationaal produkt jaarlijks met 3,8% en nemen de investeringen en consumptie toe met resp. 3% en 3,5%. Het rapport bevat geen gegevens over 1976.

Het rapport van de Verenigde Naties doet daarentegen wel uitspraken over 1976, maar koppelt die niet speciaal aan de Nederlandse economie. De VN zijn zeer somber over de westerse economie. Zij verwachten in de tweede helft van dit jaar slechts een economische opleving voor de grote Europese landen en niet voor de kleine. Voor deze laatste zijn nog geen tekenen van herstel te signaleren. Dat herstel is voor een groot deel afhankelijk van de investeringen. Het rapport zegt daarover dat de investeringen in Frankrijk en in West-Duitsland zullen toenemen, maar in België, Italië, Nederland en in het Verenigd Koninkrijk zullen afnemen, terwijl ze in Finland en Zweden stabiel zullen blijven. Het is interessant na te gaan waar de VN de gegevens voor deze voorspellingen vandaan halen. Voor Nederland worden ze gehaald uit de vorig jaar september verschenen *Macro Economische Verkenning 1976*. De VN wisten zeker niet dat deze *MEV* reeds lang achterhaald is; in december werd ze reeds bijgesteld en op grond van de nieuwste gegevens van het CPB mag worden aangenomen dat ook die bijstelling inmiddels is verouderd. Ik hecht daarom weinig waarde aan de voorspellingen en beleidsaanbevelingen van de VN. Deze zijn verouderd en rechtvaardigen bepaald niet de aandacht die ze in de dagbladen kregen.

Aan het rapport van de OECD kan meer waarde worden gehecht. Echter ook bij dit rapport moeten we bedenken dat er weinig nieuws in staat. Het vermeldt de bijstelling van de *MEV* in december van het vorige jaar en de nieuwste berekeningen van het CPB en verbindt daaraan beleidsaanbevelingen die niet zoveel nieuws bevatten. Toch is het zinvol enkele van die aanbevelingen te noemen, omdat van de OECD mag worden verwacht dat ze de Nederlandse economie met een objectieve blik van een deskundig buiten-

staander bekijkt. De OECD is van mening dat de overheid in haar beleid prioriteit moet geven aan het herstel van de investeringen en aan het beperken van de arbeidskosten. Het forse overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans en het nationale spaaroverschot bieden daartoe goede mogelijkheden. De OECD constateert dat tot nu toe de sociale partners geen vrijwillige loonmatiging overeenkwamen. Ze pleit niet voor een geleide loonpolitiek of voor een loonstop, maar ik moest daaraan wel denken toen ik de betreffende passage las.

Naast de CPB-berekeningen geeft de OECD ook eigen berekeningen over de economische groei. De OECD voorspelt voor 1976 een iets geringere groei dan het CPB. Zo'n geringere groei heeft uiteraard consequenties voor de verdeling van de nationale middelen over particuliere looninkomens en collectieve bestedingen. De OECD hecht wat die verdeling betreft veel waarde aan de 1%-norm, waardoor volgens haar een daling van de belastingdruk kan worden gerealiseerd, zodat het beschikbare looninkomen en de winsten kunnen stijgen. Het is typisch dat de OECD realisatie van de 1%-norm op prijs stelt. Immers, die norm is slechts realiseerbaar bij de door de regering gewenste groei, welke volgens de OECD in ieder geval in 1976 te hoog wordt geschat.

Het meest gedegen stuk over de Nederlandse economie is deze keer afkomstig van De Nederlandsche Bank. Dat is geen wonder, want dat stuk gaat slechts over de economie in de afgelopen maanden en bevat geen voorspellingen. De Nederlandsche Bank berekende dat de export fors toenam, terwijl er bij de investeringen eveneens sprake was van een toeneming. Hierdoor steeg de produktie. Op de keper beschouwd, is ook dit niet veel nieuws. Statistieken van het CBS hadden ons er reeds op voorbereid. Het nieuwe van de berekeningen is echter dat ze met recht beschouwd kunnen worden als een signaal van het herstel van de economie. Dat signaal werd ongeveer terzelfder tijd door minister Lubbers gegeven: „Ik ben ervan overtuigd dat na een jaar, dus in de winter van 1977, alles zal zijn gestabiliseerd” 2). Een wel erg optimistisch geluid, maar wie weet!

Uit het vorenstaande blijkt dat de onlangs verschenen rapporten over de Nederlandse economie weinig nieuws bevatten. Het meeste nieuws was afkomstig van het Centraal Planbureau en van De Nederlandsche Bank. De overige rapporten praatten elkaar veelal na, soms op basis van verouderde gegevens.

L. Hoffman

1) L. Hoffman, *De Nederlandse economie in 1980*, *ESB*, 3 maart jl. P. J. L. M. Peters, *Tanende groei*, *ESB*, 10 maart jl.
2) Tegen journalisten van het Russische blad *Sotsialistsjeskaja industrija*; zie het *Informatie-bulletin* van de ambassade van de USSR in Den Haag, 13 maart jl.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Weinig nieuws	313
Column Geleide loonpolitiek, door Prof. Dr. A. Peper	315
<i>Prof. Drs. J. R. Zuidema:</i> 9 maart 1976: 200 jaar Wealth of nations	316
<i>Prof. Dr. J. G. Lambooy:</i> Verstedelijkingsnota en agglomeratievoordelen	318
<i>Ir. S. Ybema:</i> Een dynamisch model van de woningmarkt. Hulpmiddel voor de vaststelling van het volkshuisvestingsbeleid?	323
Ingezonden Inkomensplitsing van man en vrouw voor fiscale doeleinden in strijd met de draagkracht, door Drs. G. A. Koen, met naschrift van Prof. Dr. J. H. Christiaanse	326
Analyse en intuïtie, door Drs. J. G. Bergkamp, met naschrift van Drs. L. Hoffman	327
Maatschappijspiegel Waarom is het marxisme zo populair?, door Drs. W. Top	328
Boekennieuws J. Sang-hoon Chung: The North Korean economy; structure and development. M. Y. Cho: Wirtschaft und Politik in der DVRK, door P. Krug	329
Mededeling	330

Het economische leven wordt gevormd door doeners en denkers. ESB is er voor beide.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 119,60 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 78,-
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/ giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945
i.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,-
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
i.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertentieverkoop:

Roelants|EPR
Postbus 7021
Den Haag
Telefoon (070) 23 41 03
Telex 33101.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

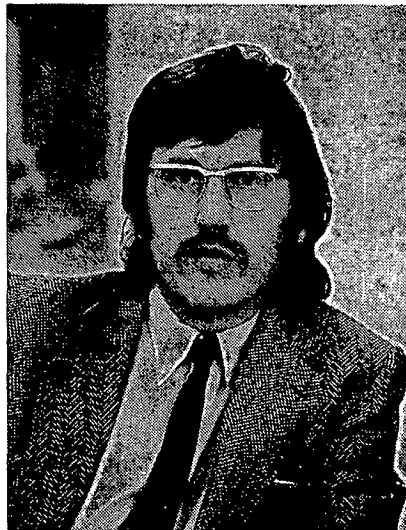
Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Geleide loonpolitiek

Geleide loonpolitiek is in dit land niet populair. Dat hebben de socialistische economen Van den Doel, De Galan en Tinbergen weer kunnen ervaren, getuige de reacties op hun voorstel de geleide loonpolitiek opnieuw van stal te halen. Het ziet er naar uit dat hun artikel, dat enkele weken geleden in dit blad verscheen ¹⁾, meer kortstondige publiciteit heeft veroorzaakt dan dat het van invloed zal zijn op het denken over het toekomstige sociaal-economische bestel. Dat is althans mijn schatting. Verdienen de auteurs dat? Want is het niet zo dat zij in deze tijd van economische teruggang en opeenstapeling van maatschappelijke problemen op zijn minst hebben geprobeerd een uitweg aan te geven, al is deze eerder bedacht en beproefd?

Als de grootste verdienste van het stuk beschouw ik het pleidooi om de (parlementaire) democratie meer greep te laten krijgen op de richting waarin de sociaal-economische verhoudingen gestuurd moeten worden. Zelf heb ik bij herhaling — zij het vanuit een andere waardering van de gegroeide situatie — daarvoor gepleit. Keer op keer moeten we constateren hoe marginaal de invloed van de politieke democratie is, al houdt het overgrote deel van de pers ons een spiegel voor waaruit ogenschijnlijk het tegendeel moet worden besloten. Wie bijv. de reacties op de niet van ijver ontblote ploeg-Den Uyl leest, zou bijna gaan denken dat het democratisch-socialisme zich metterwoon in het overgrote deel van ons drassige land heeft genesteld. Niets is minder waar. Het zou al een geweldig winstpunt zijn wanneer Van den Doel c.s. meer mensen rijp hebben gemaakt voor het inzicht hoe beperkt de mogelijkheden van de politiek (de overheid) vooralsnog zijn om veel meer dan formele verantwoordelijkheid te nemen voor de richting van het sociaal-economische beleid.

Is in het bovenstaande een positieve waardering gegeven van de instelling en het inzicht van de schrijvers op dit punt, veel minder overtuigend is het bewijsmateriaal waarmee zij hun opvat-

tingen proberen te schragen. Ik ga om te beginnen — vanwege de beperkte ruimte — maar voorbij aan de kwaliteit van de theorie van Olson waarop een belangrijk deel van hun betoog en beleidsaanbevelingen is gebaseerd. Wel stel ik vast dat de postulaten van Olson (maximalisering van het eigenbelang door individuen en leiders van groepen), alsook zijn definitie van wat een groep is (verzameling individuen met gemeenschappelijk doel) een individualistische interpretatie van de *maatschappij* vertegenwoordigt, die haaks staat op wat op zijn minst 100 jaar sociologiebeoefening aan inzichten hierover heeft opgeleverd. Maar zelfs als men Olson als vertrekpunt neemt voor de analyse, dan valt niet in te zien waarom diezelfde individuen — alleen of in groepsverband — die niet nalaten het groepsbelang boven het belang van de nationale gemeenschap (what ever that may be) te stellen, plotseling wel bereid zouden zijn dat wel te doen via het z.g. democratische proces. Het politieke bedrijf met zijn verkiezingen e.d. komt op diezelfde burgers al evenzeer over als een deelactiviteit binnen de maatschappij als hun eigen optreden in de sociaal-economische sector. De democratische aanvaarding van dwang biedt hier geen analytische uitweg, maar is meer een wens van Van den Doel c.s. die — bij vervulling — per definitie de gewenste oplossing biedt. De cruciale vraag is natuurlijk hoe je een dergelijke aanvaarding van dwang kan bereiken.

De auteurs voelen op dit punt ook wel „nattigheid” wanneer zij — sprekend over de geleide loonpolitiek van 1954-1959 — opmerken dat het een bekende paradox van dat loonbeleid is „dat het uitvoerbaar is als er medewerking bestaat, maar dat het dan tevens het minst noodzakelijk is” ²⁾. Als ik — mét de schrijvers — mag chargeren dan zou ik de stelling willen verdedigen

dat er ook in genoemde periode geen echte geleide loonpolitiek is geweest. Want dat zou betekenen dat de overheid — ook bij forse tegenwerking van de betrokken partijen — de arbeidsvoorwaarden zou kunnen opleggen. Dat was zelfs in de tijd van de geleide loonpolitiek niet of nauwelijks het geval, waardoor alleen al de term geleide loonpolitiek een overbelichting geeft van de macht van de overheid.

In de opvatting van Van den Doel, De Galan en Tinbergen zal overheidsdwang alleen door de werknemers aanvaard worden wanneer aan drie voorwaarden is voldaan: 1. de werknemers hechten een relatief grote betekenis aan collectieve goederen; 2. zij menen dat de regering en het parlement in staat zijn deze doeleinden te verwezenlijken; 3. zij zien de overheid niet als instrument van een „vijandige” groep. Zelf zeggen de schrijvers dat aan voorwaarde 2 te weinig is voldaan. Ik voeg eraan toe — hoezeer ik ook de sympathie deel die zij voor het kabinet-Den Uyl hebben — dat naar mijn opvatting aan de twee andere voorwaarden een belangrijk deel van de feitelijke basis (vgl. bijv. de acties van allerlei belangengroeperingen, te veel om op te noemen) ontbreekt. Tegenover hun kwalitatieve beoordeling van deze twee voorwaarden stel ik de mijne. Maar ik wijs er verder nog op dat het bepaald niet alleen gaat om de opstelling van de werknemers, maar evenzeer om de instelling van de werkgevers, de vrije beroepen en allen die zich niet herkennen in de aanduiding werknemer. Het beeld van de(-ze?) „vijandige” overheid heeft — naar mijn schatting — daar waarschijnlijk meer ingang gevonden dan bij de werknemers die Van den Doel c.s. op het oog hebben.

Conclusie: het bouwwerk dat de schrijvers hebben opgetrokken om hun pleidooi voor een geleide loonpolitiek te ondersteunen is nogal broos. Ik constateer dat zonder enige voldoening. De situatie waarin wij verkeren — hoge werkloosheid! — is te ernstig om niet serieus op elk voorstel in te gaan dat het tij ten goede wil keren. Maar daarvoor is wel nodig een zekere mate van overeenstemming over de analyse van de oorzaken en — niet minder belangrijk — een door grote groepen gedeelde overeenstemming over de belangen die op het spel staan. Beide voorwaarden zijn nog steeds niet vervuld.

1) *ESB*, 17 maart 1976, blz. 264-268.
2) O.c., blz. 266.

9 maart 1976: 200 jaar *Wealth of nations*

PROF. DRS. J. R. ZUIDEMA *

In wat men de economische literatuur pleegt te noemen neemt *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations* 1) een unieke plaats in. Sinds zijn verschijnen is het boek redelijkerwijs steeds in de handel geweest. Hele generaties van economen hebben zich tegen Smith' beschouwingen in dit boek afgezet of zich erop beroepen. In 1876, in 1926 en wederom in 1976 hebben wetenschappelijke organisaties zich verplicht gevoeld eer te betuigen aan dit boek en zijn auteur. Waaraan is dit „succès fou” toe te schrijven?

Vorm en inhoud zullen beide het nodige tot het succes hebben bijgedragen. In de eerste plaats moet iets over de inhoud worden gezegd. De *Wealth of nations* is het eerste grote, doortimmerde werk na 1688 dat een pleidooi bevat voor veranderingen in de maatschappelijke orde in het Verenigd Koninkrijk. Vele intellectuelen in dat land waren na de roemruchte omwenteling en de sindsdien verkregen politieke en militaire successen, gepaard gaande met toenemende rijkdom voor de bovenlaag van de bevolking, bepaald niet ontevreden met 's lands organisatie en instellingen. De *Wealth of nations* was in dit opzicht wat ongewoon.

Het pleidooi was niet ongewoon in die zin, dat erin voor een grotere mate van politieke vrijheid werd gepleit. Diverse auteurs van formaat hadden reeds bezwaren aangekend tegen goddelijke rechten van koning en staatskerk en gepleit voor individuele vrijheid om te beschikken over persoon of goed. Keynes betoogt in zijn bekende essay *The end of laissez faire* 2), dat deze befaamde leuze primair van politieke en niet van economische aard was. Smith is een van de eersten die de brug naar de economische vrijheid heeft geslagen, vrijheid in het proces van produktie en ruil. Er is in de *Wealth* geen strijdigheid tussen economische groei dank zij vrije markten en politieke zowel als geestelijke vrijheid. Integendeel, een toenemende „wealth” voor „all the classes of the society” is een noodzakelijke voorwaarde voor de ontplooiing van de mens naar een hoger stadium van deugd. Dat deze groei geen voldoende voorwaarde voor dat doel was, wist de auteur ook van *The theory of moral sentiment*, heel wel.

Smith' onderzoek is gericht op het vinden van die maatschappelijke orde — politiek, sociaal, juridisch — die de groei naar hogere inkomens voor inzonderheid de „labouring poor”, moet garanderen. Inzicht in de psychologie van mensen in verband met het functioneren van het economisch proces — macro, micro, geldwezen, internationale handel, sociale voorzieningen, openbare financiën — moet ons het inzicht in de passende instituten verschaffen, met name de passende organisatie van de overheid. Daar komt Smith steeds op terug: hoe werkt het, waarom zo, welke instituten zijn gezien de welzijnsverlangens aangewezen? Voorbeeld na voorbeeld, historisch en actueel, worden gebruikt om de lezer te overtuigen. Daar ligt één van de sterke punten van het boek. Smith beveelt aan niet op grond van een deductie uit enkele verheven beginselen, maar aan de

hand van platvloerse voorbeelden hoe averechts gekozen organisatievormen kunnen werken.

Het pleidooi draait om één centraal punt: aanpassingen zijn nodig, in de agrarische produktie aan de periferie van woeste gronden naar cultivering, bij de steden echter van landbouw naar veeteelt, in de aanwending van nieuw kapitaal in de expanderende landbouw en de industrie, in de plaatsing van mensen van de ene aanwendingsrichting naar de andere. Markten zullen, binnen een kader van passende en gehandhaafde rechtsnormen en gewoonten, dit proces efficiënt helpen sturen. Bij de analyse van de marktwerking valt de nadruk dan ook op de reallocatie van de middelen. Dit proces wordt tegengewerkt door privileges van ondernemers in de internationale handel, van handelaren binnenslands, van corporaties met uitsluitend verkooprecht van hun waren of ambachtsprestaties, van sociale wetten die de parochie verplichten armlastige parochianen, maar dan ook uitsluitend leden van de eigen parochie, te onderhouden. Deze privileges zijn het resultaat van angst en hebzucht van mensen, van kortzichtigheid en domheid van bestuurders. Geheel afschaffen van zodanige voorrechten zal nooit slagen, een Utopia zal er in het Verenigd Koninkrijk nooit ontstaan, gezien de onoverwinnelijke neiging van individuen zich te beveiligen (*W o N*, 437), maar voor verandering is er niettemin ruimte genoeg. Trouwens, de arbeidsdeling, grondslag bij uitstek van de arbeidsproduktiviteit in Smith' visie, is ook niet alles: wie steeds dezelfde eenvoudige handelingen verricht, een mogelijke uitkomst van vergaande arbeidsdeling „becomes as stupid and ignorant as it is possible for a human creature to become” (*W o N*, 734). Het centrale probleem in de *Wealth of nations* is derhalve oud en nieuw: hoe combineert een samenleving verandering, steeds weer noodzakelijk door gewijzigde omstandigheden en opvattingen, met zekerheid, hoe vrijheid met veiligheid, vastigheid, bescherming van individuen en groepen? Ja, hoe moet dat? Tweehonderd jaar maatschappijwetenschap heeft de oplossing niet naderbij gebracht.

De *Wealth of nations* is een propagandistisch boek: een overtuiging moet overgedragen. Hoe doe je dat? Hier is de vorm van gewicht. Smith kiest voor ironie. De bezwaren van bestaande instituten, de reacties van mensen, de beperktheid van ondernemers, overheid, grondeigenaren, professoren, werknemers, dokters, juristen, geestelijken

*De auteur is hoogleraar economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) Gebruikt is de z.g. Random-House-uitgave, *The modern library*, New York, 1937; de tussen haakjes geplaatste aanduiding *W o N* gevolgd door een getal verwijst naar de bladzijde van deze uitgave.

2) Herdrukt in *Collective writings* IX, Londen, 1972; zie ook het zeer lezenswaardige derde hoofdstuk van D. M. Macgregor, *Economic thought and policy*, Londen, 1949.

en sectariërs in een bonte verzameling, kortom de tekorten van de mens, worden de lezer sardonisch voorgehouden. Slogers en bakkers? Als wij wat van hen gedaan willen krijgen, kunnen wij beter een beroep doen op hun voordeel dan op onze behoeften (*W o N*, 14). Ondernemers? Waar zij te zamen komen, voor welk doel dan ook, praten ze over prijsverhogingen en loonsverlagingen (*W o N*, 66 en 128). Een organisatie tot ondersteuning van behoeftigen in de eigen branche? Dat lijkt mooi. Wanneer een zodanige organisatie echter bestaat, kan deze voor andere doeleinden worden gebruikt, de beperking van de concurrentie tussen de branche-leden. Dat laatste kan zeer effectief geschieden, want wie gebruik wil maken van kansen die de markt biedt, kan bij meerderheid van stemmen worden verplicht de verandering in zijn gedrag die het profiteren van zodanige kansen inhoudt, na te laten. Stemmen leek Smith dus ook niet een oplossing met een gegarandeerd maatschappelijk positief resultaat. Werknemers? Soms spannen zij terecht samen tegen werkgevers die lage lonen willen betalen, soms ook nemen zij „without provocation” het initiatief tot samenwerking voor loonsverhoging, onder de „usual pretences”: de kosten van levensonderhoud en de grote winsten van de patroons (*W o N*, 67). De overheden? „The violence and injustice of the rulers of mankind is an ancient evil, for which, I am afraid, the nature of human affairs can scare admit of a remedy” (*W o N*, 460). De hoogleraren? Als zij vaste inkomsten hebben, doen zij wat een ieder doet in die omstandigheden, de taak

verwaarlozen, terwijl ieder van hen zijn collega gaarne de vrije hand laat mits dat wederzijds geschiedt (*W o N*, 718). De juristen worden per woord betaald, dus ontstaat een onleesbare woordgieterij (*W o n*, 680). De Quakers in Pennsylvanië laten hun slaven vrij; ze zullen er dan ook niet veel hebben gehad (*W o N*, 366). De grondeigenaren zijn prototype voor allen, zij „... , like all other man, love to reap where they didn't sow” (*W o N*, 49). Een profetische blik op een loterij-orde? Alleen geestelijken moeten niet tot ijver worden aangezet, praktisch is veeleer aldus citeert Smith zijn vriend David Hume „to bribe their indolence”, anders gevoelen deze lieden zich verplicht om hun schare „to inspire . . . with the most violent abhorrence of all other sects” (*W o N*, 743).

Deze taal is door tijdgenoten verstaan. Smith is een achttiende eeuw, de tijd van Hume en Voltaire, Swift en de Mandeville, de tijd van de barok en de rococo, van krullen en ornamenten, van bazuinenengeltjes met een knipooog. De intellectuelen in die eeuw zijn voor dit taalgebruik gevoelig en anderen zullen de *Wealth* wel niet gelezen hebben. Deze vorm lijkt niet die van de tweede helft van de twintigste eeuw, met zijn ruime markt voor loodzware beschouwingen en voor sociale prediking, stukwerk met verguldsel versus onbekleed beton. De *Wealth* is dan ook geschreven in ebtij, tussen twee perioden met godsdienstoorlogen.

J. R. Zuidema

Bij het Algemeen Direktorat van het

CHRISTELIJK PEDAGOGISCH STUDIECENTRUM

te Hoevelaken (landelijk orgaan voor de innovatie en begeleiding van het onderwijs) vakeert een nieuwe functie ter uitvoering van

BELEIDSPANNING EN EVALUATIE

(Vak. nr. ESB / AZ / 001)

De taak van de te benoemen funktionaris zal o.a. bestaan uit het medewerken aan:

- het opstellen, evalueren en bijstellen van meerjarenplanning;
- het opstellen en toepassen van criteria voor het entameren van onderwijsprojecten en voor de voortgang ervan;
- het doorlichten van de interne organisatie en van activiteiten;
- het doen van voorstellen ter verhoging van de doelmatigheid;
- het opstellen van commentaren en rapporten.

Van de te benoemen funktionaris wordt verwacht dat hij op de hoogte is met de theorie en de praktijk van planning en evaluatie, beschikt over goede contactuele eigenschappen, in een multi-disciplinair teamverband kan werken en een goed stylist is. Van gegadigden wordt verwacht dat zij instemmen met de doelstelling van het C.P.S.: de ontwikkeling van het Nederlandse schoolwezen vanuit een Christelijke levensvisie.

De honorering is overeenkomstig de salarisschalen voor medewerkers der Landelijke Pedagogische Centra, tot een maximum van f 5731,— per maand, salarisniveau 1-1-1976.

De rechtspositie is overeenkomstig die welke geldt voor rijksambtenaren.

Nadere inlichtingen omtrent de aard en inhoud van deze functie kunnen worden verstrekt door: drs. P. Wardekker, tel.: (03495) 42 14, toestel 141.

eps christelijk
pedagogisch
studiecentrum

Sollicitaties, vergezeld van een beknopt curriculum vitae en onder vermelding van vakatunummer, binnen 10 dagen na het verschijnen van dit blad te richten aan: Dr. H. G. van den Doel, sekretaris van het Dagelijks Bestuur, Amersfoortsestraat 30, Hoevelaken.

Verstedelijkingsnota en agglomeratievoordelen

PROF. DR. J. G. LAMBOOY

De onlangs gepubliceerde Verstedelijkingsnota besteedt veel aandacht aan de voordelen van de grote stedelijke centra. Dr. J. G. Lambooy, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, gaat daarom in dit artikel in op de voor- en nadelen van de agglomeraties. Hij toetst de in de Verstedelijkingsnota bepleite maatregelen aan de resultaten van de wetenschappelijke theorieën over agglomeratievorming. Op grond daarvan concludeert hij dat deze nota „een grondig, realistisch en op wetenschappelijke kennis aansluitend beleidstuk is”. Hij heeft ook bezwaren, die in dit artikel worden behandeld.

1. Inleiding

In de recente nota over het verstedelijkingspatroon in Nederland wordt, meer dan in het verleden gebruikelijk was, aandacht besteed aan de *voordelen* van de grote stedelijke centra. Er is kennelijk een wijziging opgetreden met betrekking tot de waardering van de stad. In de jaren vijftig en zestig ademen regeringsnota's een min of meer anti-urbane geest. In de *Oriënteringsnota* van twee jaar geleden was een voorzichtige ommekeer merkbaar (1). Ook het spreidingsbeleid werd wat gerelativeerd. De problemen van de grote steden werden erkend. Maar die vraagstukken werden (terecht) gekoppeld aan agglomeratienadelen, vooral die in de sfeer van congestie en milieuhinder. De agglomeratievoordelen werden voorheen als ijzersterke eigenschappen gezien, waardoor men rustig flink kon gaan spreiden, zonder dat dit leidde tot aantasting van de fundamenteën daarvan. De stagnatie van de grote steden, maar vooral de sociale en ruimtelijke problemen aldaar, hebben de overheidshouding doen wijzigen. Degenen, die mijn artikel „Regionale en ruimtelijke politiek; over de wenselijkheid van een heroriëntering van de spreidingspolitiek” in *ESB* van 7 maart 1973 hebben gelezen, zullen begrijpen dat ik tevreden ben over de huidige nota, die in hoge mate (met uitzondering van enkele punten, met name het overloopbeleid) met mijn opvattingen overeenkomt.

In de vele besprekingen over de *Verstedelijkingsnota* die door anderen worden gegeven, zullen de concrete inhoud en de aangegeven maatregelen zeer uitgebreid aan de orde worden gesteld. Hier willen we ons speciaal richten op de vraag wat nu die genoemde agglomeratievoordelen zijn, welke voorwaarden daarvoor gelden en of de *Verstedelijkingsnota* daaraan voldoende aandacht schenkt. In een binnenkort verschijnend artikel in *Beleid & Maatschappij* zal ik met name aandacht besteden aan de beleidsaspecten en de vraagstukken rond de planning in deze nota. Na het noemen van deze beper-

kingen willen wij eerst enkele hoofdlijnen aanstippen, welke de nota karakteriseren, waarna op de aard van de agglomeratievoordelen wordt ingegaan.

2. Enkele hoofdlijnen van de nota

In de *Verstedelijkingsnota* wordt ervan uitgegaan dat ruimtelijke planning niet meer deterministisch kan worden opgevat, doch een „geleiden van processen” dient te zijn (blz. 67). Ten aanzien van de steden heeft men een „realistische” benadering gekozen, die stoelt op de erkenning van „bestaande woonwensen” en van de achteruitgang der grote steden. De schrijvers zoeken de verklaring voor het laatste vooral in de woonwensen (gericht op ééngezinswoningen in rustige groengebieden), welke niet meer op het huidige aanbod passen. Dit proces dient te worden omgebogen op grondslag van de doelstelling voor het stedelijk beleid, namelijk: „het tot stand brengen en behouden van „aantrekkelijke” steden” (*Oriënteringsnota*, hoofddoelstelling 3.1.). In de *Verstedelijkingsnota* wordt hieraan toegevoegd (blz. 66): „Deze hoofddoelstelling is overigens in minder concrete termen geformuleerd, omdat voor haar verwezenlijking moeilijker middelen zijn aan te wijzen”. Dus nog voordat de nota concreet wordt, is al reserve ingebouwd. Een „realistische” benadering voor een overheid, die niet werkelijk kan (of wil) ingrijpen op het individuele streven naar optimalisering van woonwensen.

Ik deel dit uitgangspunt, dat in ons „liberaal” (zo men wil: sociaal-democratisch, of Grieks-Christelijk) cultuurpatroon verankerd is, maar zou toch meer willen weten omtrent de voorwaarden waaronder de individu handelt. De kennis daarvan is namelijk van grote betekenis voor de keuze van *direct* of *indirect* ingrijpen in het (ruimtelijk) gedrag van de mensen. Het *indirect* ingrijpen via bijvoorbeeld economische categorieën zoals grondprijzen en werkgelegenheid komt door het gekozen uitgangspunt sterker naar voren dan een op *direct* ingrijpen gericht instrumentarium. Hierbij sluit aan dat de regering de lokatiekeuze van woonwensen vooral wil beïnvloeden aan de *aanbodzijde*: via de aanwijzing van speciale kernen (zoals Purmerend, Houten, Helmond enz.), waar de woningbouw moet worden geconcentreerd.

Er zijn enkele markante hoofdpunten, die in de nota soms cursief zijn aangegeven, soms ook verborgen in de 240 pagina's (+ 20 pagina's Structuurschets). Enkele voorbeelden zijn de cursief gedrukte beleidskeuze op blz. 151:

„In de steden wordt geconcentreerd gebouwd. Zoveel mogelijk woningen worden verbeterd; voor zover verbetering niet mogelijk is, vindt herbouw plaats in dichtheden van ca. 40 à 60 woningen/ha (in de 4 grote steden ca. 80 à 100 woningen/ha). De woonfunctie van de huidige bewoners staat voorop. Nieuwe woongebieden worden aan

1) Vgl. J. G. Lambooy, *De stedelijke ontwikkeling in de Derde Nota Ruimtelijke Ordening, Beleid & Maatschappij*, 1974, blz. 211-215.

de buitenzijde van de Randstad geprojecteerd langs bestaande — en in enkele gevallen nog aan te leggen — railinfrastructuur op een reisafstand (inclusief vortransport) van niet meer dan 25 à 35 minuten van de steden”.

Concentratie, maar ook spreiding. Het karakter van de spreiding wordt geheel anders gezien dan in het verleden. Voorheen ging het om een zo groot mogelijke verplaatsing van personen uit de Randstad naar het Noorden, dat in bevolking tot 2000 zou moeten verdubbelen. Thans wordt geaccepteerd dat de mensen dat niet willen, maar liever óf blijven, óf naar Gelderland of Brabant gaan. Vandaar de keuze voor uitbreiding „aan de buitenzijde van de Randstad”. Het einde van een onrealistisch spreidingsbeleid is daar. Het doel is thans geworden (blz. 136): „dat de ontwikkeling in het Noorden in geen geval terug mag vallen”!

Ook het Groene Hart wordt hier en daar ter discussie gesteld, hoewel nog steeds als „randvoorwaarde” geaccepteerd, zij het dat het gebied langs de Hofpleinspoorweg (Nootdorp, Pijnacker, Berkel) niet meer tot het Hart wordt gerekend. De Randstad zal zich mogen uitbreiden naar Gelderland en Brabant. Vooral Alkmaar, Lelystad, Zwolle, Arnhem (Duiven-Westervoort), Breda en Roosendaal of Bergen op Zoom mogen de ruimtelijke deconcentratie van de Randstad opvangen. Voor de rest van het land gelden Helmond, Zwolle, Centraal Groningen en het Eemsgebied als concentratiepunten („groeisteden”). De buitenwaardse spreiding vanuit het „volle Westen” roept grote problemen op ten aanzien van de verkeersgroei. Zeker als men in de Randstad blijft werken en bijvoorbeeld in Hoorn, Ede, Breda enz. gaat wonen, krijgt men enorme forenzenstromen over (of onder) het Noordzeekanaal, de Moerdijk en de Utrechts-Gelderse grens. Hier duikt een levensgroot dilemma op: enerzijds is het doel „terugbrengen van de mobiliteit, met name van het forensisme” en anderzijds het „aansluiten bij de woonwensen”.

Het is opmerkelijk dat de nota na de volgende conclusie niet komt tot de consequentie daarvan (blz. 123): „Uit deze cijfers kunnen de volgende conclusies worden getrokken. In de eerste plaats zal het in Noord-Brabant en Gelderland moeilijker zijn dan in het Westen (curs. van Lambooy) om met handhaving van de te kiezen normen — van welk alternatief dan ook — woningen te kunnen bouwen”. Waarom dan niet de consequentie wordt getrokken om ook daadwerkelijk aldaar te bouwen, wordt slechts zwak verdedigd met te wijzen op woonwensen en het Groene Hart. In de volgende nota zal m.i. dan ook worden besloten om meer aandacht aan de bouw in de Randstad te besteden om het forensisme en de aantasting van het Nederlandse Groene Hart (de Veluwe en het Rivierengebied) te verminderen!

De nota neemt de ontwikkelingen tot 1980 als gegeven (blz. 100), en richt zich vooral op de periode 1980-2000. Daarom is het niet geheel begrijpelijk dat Purmerend én Hoorn én Almere én Alkmaar én Lelystad gekozen zijn voor de „overloop” uit Amsterdam. Indien de hoofddoelstelling zou zijn geweest „maximale bevordering van de mobiliteit”, dan zou het resultaat niet anders zijn uitgevallen. Dit te meer daar door budgettaire problemen de aanleg van railinfrastructuur van Purmerend en Almere naar Amsterdam wel weggedacht mag blijven. Een onbegrijpelijke en slechte beleidskeuze, die volledig ingaat tegen de beleidsdoelstellingen. Deze keuze is des te meer onbegrijpelijk, omdat de nota zelf herhaaldelijk constateert dat de spreiding van de werkgelegenheid uit Amsterdam in zuidelijke en oostelijke richting gaat. Het lag dan ook veel meer voor de hand om bij Nieuw Vennep langs de Schipholspoorlijn en Haarlemmerliede in plaats van de onzalige havenindustrialisatieplannen van Amsterdam nieuwe bouwplaatsen te creëren.

Teleurstellend is de analyse van de economische oorzaken van de achteruitgang c.q. stagnatie van de grote steden. Op de pagina's 46-82 worden talrijke en goede beschouwingen gegeven over de positie der grote steden. De agglomeratievoordelen krijgen een redelijke, zij het niet diepgaande bespreking, maar de stagnatie komt niet of nauwelijks aan een verklaring

toe. Niet alles kan door woonwensen worden verklaard! Interessant is dat de nota erkent dat de stelling juist is, dat de kern van het stedelijke gebied in Noordwest-Europa naar het Zuiden verschuift en dat (met name de noordelijke delen van) de Randstad „langzamerhand wat perifeer komt te liggen” (blz. 50) 2). Veel nadruk krijgt de verplaatsing van bevolking en werkgelegenheid naar Brabant, met name naar Breda en Helmond. De nota concludeert (blz. 51):

„De ontwikkeling maakt het in ieder geval onwaarschijnlijker dan ooit, dat de afzonderlijke steden van de randstad op eigen kracht de ambiance van wereldsteden zouden kunnen verwerven. Wil er in Nederland sprake blijven van een wereldstedelijk milieu, dan moet dit meer dan ooit door de randstad als geheel gedragen worden”.

Direct daaraan wordt de waarschuwing gekoppeld, dat de regering er eigenlijk niet aan denkt om dat grootstedelijk milieu te creëren vanwege de ecologische condities en de woonwensen. De grote steden dienen dus op zich te worden beschouwd als afzonderlijke agglomeraties. Voor de beoordeling van de mogelijkheid om de stagnatie c.q. achteruitgang daarvan terug te buigen, is het nodig wat dieper in te gaan op de vraag, wat agglomeratievoordelen en de optimale stadsgrootte zijn.

3. Agglomeratievoordelen in de ruimtelijke economie

Inde loop van de laatste honderd jaar is al heel wat geschreven over de agglomeratievoor- en -nadelen. Zelfs bij Adam Smith, maar vooral bij Von Thünen vindt men al verschillende stellingen omtrent de agglomeratievoordelen. Ook bij de — toch sterk abstracte — Engelse neoklassieken vindt men aandacht voor agglomeratievoordelen. Daarbij is het dan kenmerkend dat deze vooral genoemd worden om ze direct daarna weg te veronderstellen, omdat ze zich niet plezierig gedragen bij volkomen markt en homogene produktiefuncties. Isard spreekt dan ook van een „wonderland of no dimensions”. In de traditionele lokatietheorieën van Weber, Christaller, Lössch en Isard wordt pas een begin gemaakt met de integratie van agglomeratievoordelen in de economische theorie. Toch zijn het bij hen vooral de transportkosten waar het om gaat bij de verklaring van de lokatiekeuze van bedrijven en van het ruimtelijk patroon. Datzelfde geldt voor de sterk aan Christaller en Lössch verwante theorieën van Bos 3) en Tinbergen 4).

Enkele jaren geleden publiceerde Von Borries 5) een scherpe kritiek op de conventionele lokatietheorie, een kritiek die overigens aansluit bij de opvattingen van Hoover en Vernon 6). Meer recent vinden we in de ruimtelijke economie bij Richardson 7) en Von Böventer 8) opvattingen, die de agglomeratievoordelen in feite als het belangrijkste verschijnsel bij de verklaring van (regionale en stedelijke) groei erkennen. De verklaring en/of planning van de ontwikkeling van het ruimtelijk patroon der steden zou dan ook in sterke mate rekening moeten houden met de aard en omvang van agglomeratievoor- en nadelen. De *Verstedelingsnota* van februari 1976 maakt niet geheel inzichtelijk waarom de grotere steden nu

2) Vgl. J. G. Lambooy, De NW-Europese kernregio; economisch-geografische aspecten, *Ideebundel*, KNAG, Amsterdam, januari 1974, 28 blz.

3) H. C. Bos, *Spatial dispersion of economic activity*, Rotterdam, 1965.

4) J. L. Mennes, J. Tinbergen en J. Waardenburg, *The element of space in development planning*, Amsterdam, 1969.

5) H. W. von Borries, *Ökonomische Grundlagen der Westdeutschen Siedlungsstruktur*, Hannover, 1969.

6) E. Hoover en R. Vernon, *Anatomy of metropolis*, New York, 1960.

7) a. H. W. Richardson, *Regional growth theory*, Londen, 1973; b. H. W. Richardson, *The economics of urban size*, Londen, 1973.

8) E. von Böventer, *Regional growth theory, Urban Studies*, Vol. 12, 1975, blz. 1-35. (Met antwoord van H. W. Richardson).

opeens vriendelijker worden bejegend. Er wordt wel gesteld dat er sprake is van agglomeratievoordelen, maar welke dat zijn en de omvang daarvan wordt niet duidelijk gemaakt.

Op blz. 49 worden enkele kenmerken van een „metropool” van Europees niveau gegeven. Dat zijn de aanwezigheid van: 1. bestuursfuncties; 2. handels- en bankfuncties; 3. verkeersfuncties; 4. wetenschappelijke functies; 5. culturele functies; 6. recreatieve functies. Dit alles met internationale allure. Daaraan voegt men nog toe de aanwezigheid van: 7. een zeer rijkgeschakeerd voorzieningspakket; en 8. een omvangrijk en breed aanbod van personeel in de kwartaire sector. Als kenmerk van een „metropool” worden blijvende economische groei kracht en het voortbrengen en voortstuwen van innovaties genoemd. Een en ander betekent uiteraard voor zowel bedrijven als bewoners, dat er een breed geschakeerd pluriform woon- en produktiemilieu bestaat. De stedelijke economische groei mag als de basis worden beschouwd van de nationale economische groei. Differentiatie en specialisatie van de economische functies vinden hun voedingsbodem in (groot-)stedelijke milieus (zie ook *Verstedelijkingsnota*, blz. 56 e.v.).

Op zich mag men zich verheugen over de uitkomst, waarbij de steden in het Westen des lands (die ten onrechte vaak als één stad worden gezien) met meer zorg worden omringd. Maar de verdediging van de beleidskeuze is niet overal even helder. Dit geldt met name voor de afweging van agglomeratievoordelen en -nadelen in vergelijking met andere uitgangspunten, zoals woonwensen, milieu, vervoer en demografische ontwikkelingen. Het lijkt me dan ook zinvol om dit aspect bij de beoordeling van het beleid t.a.v. de verstedelijking centraal te stellen.

4. Wat zijn agglomeratievoordelen?

Er bestaat een grote diversiteit in gedeeltelijk synonieme termen, die alle in dezelfde richting wijzen. We noemen: interne schaalvoordelen, externe schaalvoordelen, lokalisatievoordelen en urbanisatievoordelen. In de economie is het begrip interne schaalvoordelen het duidelijkst gehanteerd. Er wordt mee aangeduid dat bij toenemende omvang (schaal) van de produktie een daling van de gemiddelde kosten optreedt. Bij externe schaalvoordelen geldt hetzelfde, maar dan voor een samenhangende groep bedrijven. De overgang tussen beide is gradueel en wordt mede beïnvloed door de organisatie der ondernemingen.

De begrippen lokalisatievoordelen, urbanisatievoordelen en agglomeratievoordelen zijn breder. Het gaat daarbij niet alleen om een kostenaspect, maar daarnaast om de opbrengstenkant, alsook om de produktiemogelijkheid zelve. Het begrip agglomeratievoordeel mag men als het overkoepelende concept zien boven lokalisatievoordelen en urbanisatievoordelen. Daarbij duiden lokalisatievoordelen op voordelen die ontstaan door ruimtelijke samenbundeling (agglomeratie) van *gelijkssoortige* bedrijvigheid (bijvoorbeeld warenhuisreparatie in een glastuinbouwgebied) en urbanisatievoordelen duiden op voordelen, welke ontstaan doordat *ongelijkssoortige* bedrijven nabij elkaar zijn gevestigd, waarbij voorts nog de voordelen komen welke optreden doordat anderssoortige voorwaarden gelden, zoals een ruimtelijke nabijheid van een grote gedifferentieerde arbeidsmarkt, infrastructuur en sociaal-culturele vestigingen.

Von Borries en Richardson stellen, dat de lokatiekeuze (en dus ook het verstedelijkingspatroon) de laatste decennia veeleer verklaard dienen te worden door agglomeratievoordelen dan door minimalisering van transportkosten zoals de traditionele lokatietheorie steeds benadrukte. Daarbij dient overigens direct de kanttekening te worden gemaakt, dat agglomeratievoordelen in veel gevallen beschreven zouden kunnen worden als *vermeden* vervoers- en communicatiekosten. Klaassen heeft herhaaldelijk gewezen op dit verband (9). Ook Perloff e.a. (10) duiden daarop met hun begrip „accessibility”. Von Borries komt de verdienste toe dat ook hij geprobeerd heeft zijn stelling empirisch te funderen. Daarbij dient te wor-

den gewezen op zijn beperking tot voornamelijk lokalisatievoordelen. Via een door Duncan en Cuzzort ontwikkelde agglomeratie-index meet hij de relatieve ruimtelijke concentratie van bedrijfstakken in Duitsland over een periode van meer dan honderd jaar. Hij vindt daarbij een sterke correlatie tussen de agglomeratie-index van bepaalde bedrijfstakken en de verstedelijking. Zijn conclusie daaruit is dat *de economische grondslag van het verstedelijkingspatroon* ligt in de agglomeratievoordelen die bepaalde bedrijfstakken ondervinden.

Zoals gezegd, geldt zijn analyse vooral de *lokalisatievoordelen*. Maar hij wijst wel op de werking van de *urbanisatievoordelen*, zoals:

1. *externe schaalvoordelen* — volgens Von Borries is de invloed van interne schaalvoordelen in de industriële produktie thans uitgewerkt als factor in de ontwikkeling van agglomeraties;
2. *voordelen van de arbeidsmarkt* — deze is zo gedifferentieerd bij grotere steden, dat ze een lokatievoordeel vormt voor zowel de werknemers als ook de werkgevers;
3. *het gedifferentieerde woonmilieu* — in en om de grote steden kan men (uiteraard naar gelang men over een inkomen beschikt) een woning en een woonmilieu van zijn gading vinden;
4. *„Fühlungsvorteile”* — voordelen die optreden doordat men sneller en beter geïnformeerd is omtrent de markt-ideeën, innovaties, uitvindingen enz.;
5. *ruimtelijke inertie van vast kapitaal* — daardoor zal verplaatsing veelal met kapitaalverlies gepaard gaan; bovendien kan vooral de kleinere ondernemer gemakkelijker via persoonlijke relaties bij de bankier terecht, zodat een reeds ontwikkelde agglomeratie zich zelf versterkt.

5. Het meten van agglomeratievoordelen

De door Von Borries aangeduide factoren vindt men bij heel wat schrijvers terug, maar dan meestal eenzijdig benadrukt of niet nader gespecificeerd. Het probleem is dan ook niet zozeer dat er ontkend wordt (behalve bij de te gestroomlijnde micro-economie) dat er agglomeratievoordelen zijn, maar veeleer klemt de vraag hoe ze te meten. De discussie daarover is sterk verwant aan die betreffende de *optimale* omvang van steden. Gesteld wordt dat de agglomeratievoordelen ná een bepaalde omvang van de stad omslaan in agglomeratienadelen. Vooraleer evenwel de relatie tussen beide wordt uitgewerkt, dient te worden nagegaan via welke grootheden men de agglomeratievoordelen *meet*. Daarbij worden in de literatuur de volgende indicatoren gebruikt:

1. *inkomen*: het per capita inkomen zou hoger moeten liggen in grotere agglomeraties dan elders, waarbij het inkomen gecorrigeerd dient te zijn voor kostenverschillen;
2. *werkloosheid*: deze zou lager moeten liggen bij grotere agglomeraties;
3. *publieke voorzieningen*: de kosten zouden moeten dalen tot een bepaalde „optimale” omvang, waarna ze juist zouden gaan stijgen en als indicator voor agglomeratienadelen zouden gelden;
4. *de differentiatiegraad van de bedrijvigheid*: bij grote agglomeraties zou deze groter zijn dan bij kleine; vooral de tertiaire en kwartaire beroepen nemen toe;
5. *de grondrent*: deze zou een indicator voor de grondproductiviteit zijn, welke het hoogst is bij grote agglomeraties;
6. *de bevolkingsomvang*: deze zou een reflectie zijn van de voordelen bij de economische activiteiten: dus een grote bevolking zou duiden op agglomeratievoordelen; hetzelfde geldt voor:
7. *de omvang van de beroepsbevolking*.

9) Bijv. L. H. Klaassen, *Selecting industries for regional economic growth*, OECD, Parijs, 1967.

10) H. Perloff e.a., *Regions, resources and economic growth*, Baltimore, 1960.

Voor ons doel is het vooral van belang om te letten op de factoren die relevant zijn voor de beoordeling van het door de regering nagestreefde verstedelijkingspatroon. Wij leggen daarbij de nadruk op inkomen, werkloosheid, publieke voorzieningen en bevolkingsomvang.

Bij het bestuderen van de literatuur komt men tot de conclusie dat de meeste auteurs haast als vanzelfsprekend de hypothese opnemen, dat de agglomeratievoordelen na een bepaalde omvang omslaan in nadelen. Typerend is de groeiopvatting van de bekende Amerikaanse planoloog Lewis Mumford, die spreekt van een natuurlijke evolutie van Eopolis via Metropolis naar Necropolis. Dezelfde evolutiegedachte van opgang en neergang ligt achter Forresters boek *Urban dynamics*. Williamson en Swanson (1) formuleren hun groei-hypothese van steden als:

$$g = a + b_1P - b_2P^2$$

waarbij: g = groeivoet en P = bevolking.

Zij veronderstellen dat de groei van de stad evenredig is aan het verloop van de reciproke van de gemiddelde kosten (C) van die stad, dus: $\dot{g} = kC^{-1}$

De hypothese berust op de waarneming, dat de groei van veel grotere steden na verloop van tijd afzwakt. Erg sterk is het verhaal van Williamson en Swanson niet.

Zeer veel aandacht hebben de studies van Colin Clark (12) en Neutze (13) gekregen. Zij concentreren hun aandacht vooral op de kosten van publieke voorzieningen. Uit deze en andere onderzoeken, o.a. uit Nederland (14), wordt veelal geconstateerd dat de optimale omvang van steden (c.q. stadsgewesten) zou liggen rond 250.000. De variatiebreedte is evenwel aanzienlijk: 50.000 - 1 mln., zodat er niet veel meer houvast bestaat dan dat er boven de 1 mln. inwoners hogere gemiddelde kosten voor publieke voorzieningen gaan optreden. Er is daarbij dan nog niets gezegd over de voor- en nadelen van andere activiteiten. In ieder geval is het zonder meer, op zijn zachtst gezegd, voorbarig om tot *dé* optimale stad van 250.000 te besluiten. Opmerkelijk is het dan ook dat bij de bouw van New Towns of Groeicentra de nagestreefde omvang steeds groter wordt, vooral indien men bewust tracht deze steden niet alleen bewoners, maar ook arbeidsplaatsen te verschaffen. In Frankrijk en Malysia worden nu getallen van minimaal 400.000 genoemd. In Engeland zouden de New Towns eerst een 50.000 à 100.000 inwoners gaan tellen, de nieuwste (o.a. Milton Keynes) zullen op een capaciteit van zeker 200.000 à 300.000 worden gepland. Niles Hansen noemt voor de Verenigde Staten zelfs 200.000-750.000 inwoners als ideaal (15). Volgens Rust (16) zouden de stagnerende stadsgewesten vooral bij de kleine tot 1 mln. worden gezocht. Pittsburgh, het door staalindustrie gedomineerde stadsgewest, is de belangrijkste uitzondering, althans tot 1970. Na 1970 is de ontwikkeling van de grote stadsgewesten relatief minder gunstig geweest.

De keuze voor bevolkingsomvang en voor de groei daarvan als indicator voor agglomeratievoordelen doet wat tautologisch aan. De keuze van de kosten van publieke voorzieningen verwaarloost het verloop van de opbrengstenkant. Vandaar dat anderen, bijv. Alonso (17), Muth (18), Hoch (19) en Kruijtbosch (20) het feit benadrukken dat agglomeratievoordelen tot uitdrukking moeten komen in hogere productiviteit en inkomen. Uit empirisch onderzoek blijkt nu dat in grote agglomeraties gemiddeld hogere inkomens worden verdiend, zelfs als gecorrigeerd wordt voor hogere kosten. Alonso, Muth en Hoch analyseren via de inkomenskant, Kruijtbosch pakt de analyse aan via de produktiekant. Hij tracht via een Cobb-Douglas-produktiefunctie na te gaan of er een productiviteitsverschil is tussen de drie westelijke provincies en de rest van het land. Na ingenieuze berekeningen blijkt dat de drie inderdaad een hogere score opleveren.

Aan deze onderzoeken dient te worden toegevoegd dat recentere statistische gegevens aanleiding zijn tot de veronderstelling dat het verband tussen stedelijke omvang en hoog ge-

middeld inkomen in de tijd gezien nivelleert. Deze indicatie wordt versterkt door twee recente onderzoeken in Nederland. De eerste is die van Kuipers, Postma en De Haan (21) en de tweede van Huigsloot, Van de Lustgraaf en Van der Ploeg (22). De eerste studie indicēert een sterkere ontwikkeling van Gelderland en Noord-Brabant. Uit de tweede studie mag worden geconcludeerd dat er sprake is van een ontwikkeling naar een grotere ongelijkheid *binnen* de agglomeraties dan *tussen* gebieden. De betekenis van deze conclusie voor de stadsvernieuwing zal duidelijk zijn. De armoede binnen de grote steden komt steeds duidelijker aan het licht. Niet alleen het Noorden is „armoedegebied”, maar grote delen van de Randsteden zijn dat ook. Vandaar dan ook, dat de behandeling van agglomeratievoordelen en -nadelen niet goed mogelijk is zonder te wijzen op het *verdelingsaspect*: wie profiteren van de voordelen en wie treffen de nadelen? (23). Uit het feit dat zowel bedrijven als gezinnen uit de grote centrale agglomeraties verhuizen naar de omringende delen van het stadsgewest, of nog verder weg, mag worden afgeleid dat de voordelen niet alleen geïncasseerd worden door het bedrijfsleven. Integendeel, veel bedrijven ondervinden agglomeratienadelen als ze in de stad blijven. Ze trachten van twee walletjes te eten door wél in het stadsgewest maar niet in de stad te blijven. Dat geldt ook voor gezinnen die suburbaniseren.

Een groepering waarbij veel problemen terechtkomen is die van de *WAO-trekkers en de werklozen*. Men trof tot voor enkele jaren de situatie aan dat grote agglomeraties minder last van werkloosheid hadden. Lage werkloosheidscijfers zouden dan een indicator kunnen vormen voor agglomeratievoordelen (24). Geleidelijk aan is deze situatie gewijzigd, zoals blijkt uit studies uit Engeland: die van Pahl (25) en Vipond (26). De eerste toont aan dat in de „post-industriële stad”, waarin de dienstensector domineert, een tweetoppige inkomensverdeling gaat voordoen: er komt een concentratie van rijken én van armen. De tussenlaag trekt uit de steden. De rijken hebben toch al hun goede wijken. De armen zijn als ongeschoolden (schoonmakers, bodes enz.) op de dienstensector en de grote stad aangewezen. Het moderne proletariaat vindt men als het ware niet meer in de industrie, maar in de dienstensector. Miss Vipond heeft een grondige analyse gemaakt van de

11) J. G. Williamson en J. A. Swanson, The growth of cities in the American Northeast, *Explorations in entrepreneurial history*, Vol. 4, Suppl. 1966, blz. 3-101.

12) C. Clark, The economic functions of a city in relation to its size, *Econometrica*, 1945, vol. 13, no. 2.

13) G. M. Neutze, *Economic policy and the size of cities*, Canberra, 1965.

14) P. Engelsman en J. Hartog, *Optimale grootte van stadsgewesten*, Delft, Rotterdam, 1969.

15) N. M. Hansen, *Intermediate size cities as growth centers*, New York, 1971.

16) E. Rust, *No growth: impacts on metropolitan areas*, Toronto, Londen, 1975.

17) W. Alonso, The question of urban size, *Papers Regional Science Association*, 1971.

18) R. F. Muth, *Urban economic problems*, New York, 1975.

19) I. Hoch, Income and city size, *Urban Studies*, oktober 1972, blz. 299-329.

20) E. D. J. Kruijtbosch, Provinciale „productiviteits”verschillen, *Orbis Economicus*, jrg. 13, no. 3/4, juli 1969.

21) S. K. Kuipers, J. K. T. Postma en A. K. de Haan, Regionale rendementsverschillen en de SIR, *ESB*, 26 februari 1975, blz. 200-205.

22) P. Huigsloot, R. van de Lustgraaf en K. van der Ploeg, *Gelijkwaardigheidsverschillen op nationaal en regionaal niveau aan de hand van de inkomensverdeling*, Doctoraalscriptie Ruimtelijke Economie, Amsterdam, januari 1976.

23) Vgl. J. G. Lambooy, *Externe effecten en de ontwikkeling van het stedelijk woon- en leefmilieu*, Oratie VU, Assen, februari 1972.

24) S. Grit en J. G. Lambooy, Regionale inkomensverschillen en werkloosheid in de bouw, *ESB*, 1 december 1971, blz. 1078-1079.

25) R. Pahl, Poverty and the urban system, in: M. Chisholm en G. Manners, *Spatial policy problems of the British economy*, Cambridge, 1971, blz. 126-145.

26) J. Vipond, City size and unemployment, *Urban Studies*, Vol. 11, 1974, blz. 39-47.

relatie (in het Verenigd Koninkrijk) tussen werkloosheid en de omvang van steden. Haar conclusies zijn dat werkloosheid bij mannen *toeneemt* met de omvang en bij vrouwen *afneemt*. Slechts Londen was voor het onderzoekjaar 1966 een uitzondering. Dat zal thans vermoedelijk niet meer zo zijn. Vipond verklaart de realiteit onder meer door erop te wijzen dat *agglomeratievoordelen* (sic) leiden tot sneller ontslag en wisseling van banen. Wij zouden daaraan kunnen toevoegen: en in agglomeraties zal men sneller arbeidsbesparende technieken toepassen, waarna de betreffende activiteiten verplaatst worden naar het stadsgewest of een kleinere stad. Vipond wijst er voorts op dat door de grotere ruimtelijke omvang en de suburbanisatie van werkgelegenheid het zicht op de vraagzijde bij vele werknemers steeds moeilijker wordt. Het positieve effect voor vrouwen verklaart ze door te wijzen op de veel gevarieerder mogelijkheid in grotere agglomeraties. We zouden nog willen wijzen op de daarbij optredende hogere participatiegraad van vrouwen in grote steden, zodat dit effect dubbel werkt.

5. Agglomeratievoordelen en spreiding

De ruimtelijke spreiding van de bevolking hangt in hoge mate samen met de lokatie van economische activiteiten. De causaliteit ligt in beide richtingen. Vooral door het toegenomen autobezit is het verband slechts geldig als men het beziet over vrij grote regio's, die een ruimtelijke arbeidsmarkt vormen. Het gaat daarbij om zogenaamde modale of gepolariseerde regio's. Is het sociaal-economisch middelpunt daarvan een stad of agglomeratie, dan noemen we deze regionale eenheid een stadsgewest (27). In de Engelstalige literatuur vindt men daarvoor de termen „metropolitan area”, „standard statistical metropolitan area” of „functional economic area”. De *Verstedelijkingsnota* besteedt (terecht) nogal wat aandacht aan deze ontwikkelingen (bijv. blz. 56 e.v., blz. 132 e.v.).

Indien men het heeft over agglomeratievoordelen en/of de optimale stadsomvang, dan dient men niet alleen naar de centrale stad van het stadsgewest te kijken, maar naar een gehele regio. Landelijke spreidingspatronen van bevolking en nederzettingen dienen derhalve in regionale eenheden geanalyseerd én beïnvloed (via overheidsmaatregelen) te worden. Het is daarbij de vraag wat de mogelijkheden en wenselijkheden zijn om de autonome („natuurlijke”) ontwikkelingen te wijzigen. Tot nu toe heeft het regionaal-economisch beleid en de ruimtelijke ordening niet of nauwelijks fundamenteel ingegrepen op de regionale (wel op de lokale, nl. via bestemmingsplannen enz.) lokatiekeuze van de bedrijvigheid. Wél heeft men getracht het reeds optredende spreidingsproces uit de grote steden in het Westen binnen de stadsgewesten en naar de aangrenzende provincies Gelderland en Noord-Brabant te „geleiden” naar het Noorden en Limburg. Dat is niet gelukt.

Maar de vraag is nu wel te stellen of de „natuurlijke” spreiding niet een indicatie is voor het „einde van de agglomeratievoordelen”? Naar onze mening niet. Wél treedt er een verandering op in de ruimtelijke reikwijdte van agglomeratievoordelen. Daarbij kan men de volgende gedachtengang formuleren: waarom treedt spreiding op? Bewoners en bedrijven trekken volgens de nota weg uit de steden omdat niet voldaan is aan woonwensen en aan ruimtebehoefte of omdat de agglomeratienadelen gaan overwegen. Maar zou er niet ook sprake zijn van een aanzienlijk *groter werkingsgebied* van agglomeratievoordelen? Niet alleen het stadsgewest, maar ook de direct daarmee verbonden steden van lagere niveaus zijn betrokken bij de processen van hetzelfde (groot-)stedelijke produktiemilieu. De meeste voorzieningen die het (groot-)stedelijk milieu typeren zijn van een zodanig karakter, dat ze infrequent worden gebruikt. Tot op een vrij grote afstand — om de gedachten te bepalen: ca. 50 km — kan daarvan gebruik worden gemaakt. De bewoners en de bedrijven hebben daardoor een zeer grote actieradius voor een lokatiekeuze, die vooral beperkt wordt door hun waardering voor de tijdsfactor versus grond (huur-)kosten en aard van het woon-

milieu. Vandaar dat het begrijpelijk is dat die bedrijven of onderdelen daarvan, die sterk reisgeld-, reistijd- en contactgevoelig zijn (laagstbetaalden, top-management, bank- en beursfuncties enz.) in de centrale agglomeratie blijven. In feite treden agglomeratievoordelen dus ruimtelijk gezien steeds meer gespreid op, maar bedrijfseconomisch gezien worden ze ook steeds selectiever, beperkt tot enkele sectoren. Agglomeratievoordelen zijn inderdaad voor een groot deel *vermeden communicatiekosten*. Het ontwikkelingsproces van onze economie gaat steeds meer in de richting van produktie en consumptie van informatie, hetgeen zijn neerslag vindt in de groei van de kwartaire sector en van kantoren. De lokatie-eisen zijn selectief en bepaald door de functie welke in het bedrijf worden uitgeoefend. De functionele structuur van het bedrijfsleven is daarom ook een belangrijke grondslag voor het verstedelijkingspatroon. Voor het beleid zou een grotere kennis van de ontwikkeling van de uit de functies voortvloeiende lokatie-eisen van grote betekenis zijn. De geringe kennis daarvan houdt een bottle-neck in voor het sturen van de ontwikkelingen. Het is dan ook opmerkelijk dat er in de *Verstedelijkingsnota* zo teleurstellend weinig aandacht aan de economische ontwikkelingen en veel te weinig aan die van het bedrijfsleven is besteed.

De spreidingspolitiek is doorgelopen op een overschatten van de „spreidbaarheid” van bedrijven. Hoewel er een „natuurlijke” spreiding is opgetreden, was die gericht op een gebied waar nog steeds agglomeratievoordelen optreden. De keuze voor het opvangen van de bevolkingstrek uit de Randstad in Breda en Arnhem-Duiven past zeker in het geconstateerde natuurlijke proces. Daarentegen zal het Noordhollandse „overloopheid” vermoedelijk juist doodlopen op dit punt: men kan nog zoveel woningen in Purmerend en Hoorn bouwen als men wil, er trekt geen werkgelegenheid naar toe omdat de communicatielijnen van de agglomeratie Amsterdam zuid- en oostwaarts zijn gericht.

6. Besluit

De *Verstedelijkingsnota* is een duidelijke nota en een grondig werkstuk. Hoewel vele detail-bezwaren en één hoofdbezwaar (de overloop in Noord-Holland) zijn aan te voeren, is er toch sprake van een realistisch en op wetenschappelijke kennis aansluitend beleidstuk. Juist het laatste werd in vorige nota's omtrent het ruimtelijk beleid zo dringend gemist. Het is te hopen, dat bij de uitvoering de nog steeds aanwezige inconsistenties tussen doelstellingen onderling en tussen doelstellingen en realisering soepel en niet te dogmatisch kunnen worden opgevangen.

Voor een betere beoordeling en operationalisering van het overloopbeleid zou een sociale kosten-batenaanalyse dringend gewenst zijn. Voorts zou een analyse van de differentiatie van woningbezetting naar buurttype en bevolkingssamenstelling nodig zijn. In de nota is te gemakkelijk met gemiddelden gewerkt. De woningbezetting dient ruimtelijk veel sterker gevarieerd in de spreidingsmodellen te worden verwerkt. Indien de bevolkingssamenstelling dat toelaat (zoals in grote delen van de stadsgewesten), kan met bijvoorbeeld een woningbezetting van 1 of 2. en een hoge dichtheid — bijvoorbeeld 200 woon-eenheden per ha i.p.v. de aangenomen 50 à 100 — aanzienlijk meer mensen en woningen in de agglomeraties worden behouden dan in de overloopmodellen wordt aangenomen.

Deze en andere punten voor nadere studie kunnen bijdragen tot het uitbouwen van het in de Nota gefundeerde beleid in een nog meer bij de doelstellingen passende richting

J. G. Lambooy

27) Voor een verdere bespreking van dit begrip moge worden verwezen naar A. Bours en J. G. Lambooy, *Stad en stadsgewest in de ruimtelijke orde*, Assen, 1969.

Een dynamisch model van de woningmarkt

Hulpmiddel voor de vaststelling van het volkshuisvestingsbeleid?

IR. S. YBEMA

In dit artikel behandelt Ir. S. Ybema, hoe een model voor de woningmarkt ten behoeve van het volkshuisvestingsbeleid zou moeten worden samengesteld. Daartoe beschrijft hij allereerst de woningmarkt. Deze beschrijving mondt uit in een aantal suggesties om te komen tot een wiskundig model van de woningmarkt. In dat model zitten een aantal beleidsmaatregelen, die gebruikt kunnen worden om de woningmarkt goed te doen functioneren. Het artikel is een verslag van een onderzoek dat de auteur als afstudeeropdracht deed bij de Vakgroep Operationele Research van de TH Twente.

Inleiding en probleemstelling

Het wonen neemt onder de behoeften van de mens een belangrijke plaats in. Na de behoefte aan zinvolle arbeid en aan een sociale plaats is zij wellicht de belangrijkste. Deze behoeften hebben met elkaar gemeen, dat ze complex van aard zijn. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat de ermee corresponderende markten dezelfde eigenschap vertonen: de arbeidsmarkt, de „relatiemarkt” (waaronder huwelijksmarkt) en de woningmarkt. Bovendien hangen deze markten min of meer samen, niet alleen doordat ze elkaar beïnvloeden, maar ook doordat hun structuur bepaalde overeenkomsten vertoont. Het is van eminent belang, dat juist op deze markten een ieder zoveel mogelijk overeenkomstig zijn wensen aan zijn trekken kan komen, in overeenstemming met zijn capaciteiten (arbeidsmarkt), persoonlijke hoedanigheden (relatiemarkt) en geldelijke middelen (woningmarkt).

Beperken wij ons verder tot de woningmarkt, dan is het probleem dus: hoe kan op elk tijdstip tegenover de op de markt tot uiting komende vraag een aanbod geplaatst worden, dat zo goed mogelijk op die vraag is afgestemd.

De woningmarkt, een beschrijving

a. Het goed

De meeste goederen hebben een korte levensduur, kunnen snel worden aangemaakt en gemakkelijk worden vervoerd. Dit biedt de mogelijkheid tot voortdurende aanpassing aan gewijzigde behoeften. De karakteristieke eigenschappen van de woning zijn wat dit betreft minder gunstig. Allereerst is de woning zelf een weinig flexibel samenstel van allerlei voorzieningen, d.w.z. een heterogeen pakket van woondiensten. Vervolgens heeft zij in het algemeen een lange levensduur. Ten slotte is zij plaatsgebonden, haar markt is beperkt in af-

stand gezien. Natuurlijk kan er gedurende de lange levensduur van de woning wel wat verbouwd worden ter aanpassing aan de gewijzigde behoeften van de tijd, maar de extra kosten die hiermee gemoeid zijn, zullen al gauw belemmerend werken in vergelijking met woningen die direct in de juiste samenstelling werden gebouwd. Voor het overige moet men maar afwachten of de woning gedurende haar levensduur steeds weer voorziet in de behoeften van mogelijke successieve bewoners.

b. De vraagzijde

Aan de vraagzijde is van belang, op welke wijze individuen hun vraag bundelen. Men kan als alleenstaande op de markt verschijnen of als groep, veelal als gezin. Van belang is verder het motief om als vrager op de markt te treden: vorming van een afzonderlijk huishouden (verandering van groep), verandering van woonplaats (meestal wegens verandering van werkgever) of om het wonen sec (verandering van pakket van woondiensten of woonomgeving) 1). Dit laatste motief kan weer het gevolg zijn van verschillende factoren zoals inkomensstoename, verandering in gezinsgrootte of -samenstelling en veroudering van de woning. De vragers met dit laatste motief zullen zich het meest kritisch op de markt opstellen. Ten slotte kan men de vragers onderscheiden naar hun preferentieschema, dat afhankelijk is van hun woonervaring. De vraag kan zeer specifiek zijn, zoals huisvesting in een bejaardentehuis of studentenflat.

c. De aanbodzijde

Een eerste onderscheid is dat tussen sociale en commerciële aanbieders van woningen. De eerste, woningbouwcorporaties en gemeenten, wijzen toe volgens bepaalde criteria (wachtijd, inkomen, leeftijd, gezinsgrootte, medische of sociale indicatie). De laatste zijn uit rendementsoverwegingen op de markt; bouwondernemingen, institutionele beleggers en particulieren. Daardoor is er een wezenlijk verschil tussen beide markttypen. Daarnaast bestaan er echter belangrijke interacties, met name daar waar beide markten elkaar overlappen. De brug tussen het in de woning geïnvesteerde kapitaal en de prijs van woondiensten per periode neemt in het algemeen de vorm aan van een gedeeltelijke hypotheek, aangevuld met een bedrag ineens of de vorm van een huurovereenkomst. De specifieke uitwerking van de voorwaarden kan verschillend zijn. Verder kan men het aanbod onderscheiden naar zijn specifieke verschijningsvorm; woningtype, grootte, kwaliteit, omgeving en de aanwezigheid van speciale voorzieningen. Het is ten slotte misschien goed nog te benadrukken, dat als aanbod op de woningmarkt slechts geldt die woningen, die vanaf een bepaald tijdstip door een vrager betrokken kunnen worden. Dit wordt ook wel als marginale woningmarkt aangeduid,

1) P. H. Rossi, *Why families move*, 1955.

in tegenstelling tot de gehele woningvoorraad (incl. de bewoonde woningen), de integrale woningmarkt 2).

d. Het resultaat van de interactie tussen vraag en aanbod

Essentieel voor de woningmarkt — en ook voor de arbeidsmarkt — is het optreden van ketens. Als vragers, die reeds zelfstandig een woning bewonen, hun verhuisplannen realiseren, laten zij in de regel een woning achter, die weer als aanbod op de markt verschijnt. Op deze wijze kan een verhuisketen ontstaan, die pas beëindigd wordt door sloop, doordat een nieuw gevormd huishouden een woning betreft of door immigratie in het betreffende woningmarktgebied. In het laatste geval zet de keten zich in een ander woningmarktgebied voort.

Het gebruik van een dynamisch model van de regionale woningmarkt

Indien men van mening is, dat het aanbod op de woningmarkt de vraag onvoldoende of te traag volgt, kan men proberen dit proces bij te sturen. Dit kan men doen zolang men van oordeel is, dat de voordelen van de aangebrachte verbeteringen in het proces opwegen tegen de daarvoor te maken kosten. Deze weinig benijdenswaardige rol is aan de overheid toebedeeld 3).

De mogelijke maatregelen kunnen verschillend van aard zijn en op verschillende plaatsen in het proces ingrijpen. Het optreden van verhuisketens vormt echter een beslissende complicatie bij de analyse van de gevolgen van bepaalde maatregelen. Het ontnemt ons de mogelijkheid van het eenvoudig opstellen van balansen van vraag en aanbod op achtereenvolgende tijdstippen, daar de balansen van de verschillende te onderscheiden categorieën van woningen onderling gerelateerd zijn door deze verhuisketens. Daarbij acht ik de veronderstelling van White 4), dat de overgangskansen van doorstromers van een bepaalde categorie naar een andere categorie woningen betrekkelijk constant zouden zijn, niet realistisch. Zou men deze veronderstelling accepteren, dan kan men de processen op de woningmarkt betrekkelijk eenvoudig beschrijven met enige aanvullende veronderstellingen omtrent de leegstandduurverdelingen voor de diverse aanbodcategorieën. Het lijkt mij echter waarschijnlijker, dat de overgangskansen afhankelijk zijn van de vraag- en aanbodverhoudingen voor verschillende categorieën woningen.

Men zou dan moeten beginnen met het bouwen van een dynamisch model, dat deze vraag- en aanbodverhoudingen, alsmede het resultaat van de interactie, zo realistisch mogelijk beschrijft. Vervolgens kan men bepalen, op welke plaatsen in het proces de beleidsmaatregelen aangrijpen en welke invloed zij uitoefenen. Zo'n analyse kan in eerste instantie in kwalitatieve zin worden uitgevoerd. Is men bovendien in staat een binnen zekere grenzen kwantitatief voldoende nauwkeurig model te bouwen, dan ligt het snel doorrekenen van het resultaat van alternatieve besturingen binnen de mogelijkheden. Is dit niet mogelijk, dan levert de bij de modelbouw opgedane ervaring wellicht toch nog enig inzicht in de gemaakte veronderstellingen en de daarbij behorende werking van de woningmarkt.

Deze overwegingen vormden het uitgangspunt van een studie verricht in het kader van een afstudeeropdracht aan de afdeling der Toegepaste Wiskunde van de TH-Twente gedurende 1973 en 1974.

Schets van het benodigde model van de woningmarkt

Vooropgesteld zij, dat het maken van een dynamisch model van de woningmarkt een interdisciplinaire aangelegenheid is. Slechts een nauwe samenwerking tussen enerzijds mensen uit de praktijk en anderzijds specialisten uit de betrokken vakgebieden, kan leiden tot een realistisch model. Daar het be-

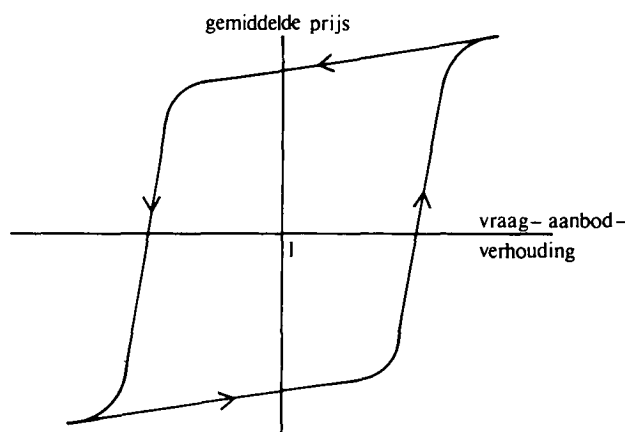
perkte kader van bovengenoemde studie een dergelijke opzet niet toeliet, wordt in het volgende slechts een mogelijke opzet van zo'n model aangegeven.

• Daar het model doelgericht is, behoeft het slechts die variabelen en de relaties daartussen weer te geven, die van belang zijn om het doel te bereiken.

• Daar het gaat om een tijdsafhankelijk systeem, zal het model dynamisch zijn, d.w.z. de variabelen en de relaties daartussen zijn een functie van de tijd. De keuze van de duur van de periode waarvoor het model geschikt dient te zijn, hangt samen met de geldigheidsduur van de relaties in het model.

• Daar de woningmarkt naar haar aard regionaal is, dient men op een geschikte wijze het betreffende gebied af te bakenen, zodanig dat er zo weinig mogelijk interactie is met zijn ruimtelijke omgeving.

• Daar de woningmarkt is opgebouwd uit een netwerk van onderling gerelateerde deelmarkten (als gevolg van de heterogeniteit van het goed), moet zij op een zinvolle wijze worden opgesplitst. Het criterium is daarbij, in welke mate de gemiddelde consument nog onderscheid maakt tussen de verschillende pakketten woondiensten. Een aldus gemaakte opsplitsing houdt in, dat de prijs van een afzonderlijk product op zo'n deelmarkt binnen een niet al te wijde range komt te vallen, daar het product „homogener" is geworden. We nemen verder aan, dat het prijsbeeld op zo'n deelmarkt door één of andere verdeling gekarakteriseerd kan worden met een gemiddelde m en een spreiding s .

Hebben we te maken met een vrije deelmarkt, dan kan volgens Blank en Winnick 5) het gemiddelde van die prijsverdeling als functie van vraag en aanbod beschreven worden door een z.g. hysteresiscurve (zie figuur). De betekenis hiervan is, dat wijzigingen in de verhouding vraag: aanbod met een zekere traagheid doorwerken in de prijzen. Zo zouden de prijzen pas aanzienlijk zakken als de vraag op een deelmarkt beneden een kritieke waarde van bijvoorbeeld 90% van het aanbod komt. Nader onderzoek naar de verschillen per deelmarkt is hierbij echter nodig. Met name indien er ook sociale aanbieders op de deelmarkt zijn. In een situatie van huurbeheersing treedt bovenstaande prijsvorming natuurlijk niet meer op.

Vervolgens dient het model vraag en aanbod op elke deelmarkt als functie van de tijd weer te geven. De vraag neemt

2) H. Priemus, Woningmarktonderzoek, op weg naar een theorie, *Stedebouw en Volkshuisvesting*, oktober 1971.

3) J. W. G. Floor, *Beschouwingen over de bevordering van de volkshuisvesting*, 1971.

4) H. C. White, Multipliers, vacancy chains and filtering in housing, *Journal of the American Institute of Planners*, 37, maart 1971.

5) D. M. Blank en L. Winnick, The structure of the housing market, *Quarterly journal of economics*, mei 1953.

toe door de vorming van nieuwe huishoudens, opheffing van inwoning, door vestiging in het woningmarktgebied en door de wens tot verandering van woning (doorstroming). Het aanbod neemt toe door gereedgekomen nieuwbouw, sterfte van de laatste bewoner, vertrek naar een bejaardentehuis of het weer gaan inwonen, vertrek uit het woningmarktgebied en door gerealiseerde doorstroming verminderd met dat deel der vrijkomende woningen, dat aan de voorraad wordt onttrokken. Vraag en aanbod nemen daarentegen af als vragers erin slagen een passende woning onder het aanbod te vinden.

Om de toename van de vraag als gevolg van de vorming van nieuwe (één- of meerpersoons-) huishoudens c.q. opheffing van inwoning te bepalen, alsmede de toename van het aanbod als gevolg van sterfte van de laatste bewoner, vertrek naar een bejaardentehuis of het weer gaan inwonen, kunnen we het beste uitgaan van de integrale woningbehoefte. Hiermee bedoelen we niet een normatieve behoefte, maar het feitelijke aantal zelfstandig wonenden van de bevolking (dat zijn in het verleden opgetreden vraag dus in één of andere categorie gerealiseerd heeft). Deze integrale woningbehoefte kan via het hoofd van het huishouden in verband worden gebracht met de omvang van de bevolking, onderverdeeld naar opeenvolgende leeftijdsgroepen (cohorten), en deze weer onderverdeeld naar burgerlijke staat 6). Elke onderscheidende bevolkingscategorie i heeft dan een percentage $w_i(t)$ hoofden van huishoudens dat zelfstandig over een woning beschikt. Is de omvang van zo'n bevolkingscategorie $g_i(t)$, dan is de integrale woningbehoefte

$$\text{dus te schrijven als } W(t) = \sum_i w_i(t) \cdot g_i(t).$$

Men kan nu de verschillende cohorten volgen in de loop van de tijd en naar de daarbinnen optredende veranderingen in burgerlijke staat. Met het ouder worden van de cohorten, maar ook bij verandering van burgerlijke staat binnen een cohort, gaat een toename of een afname van het bijbehorende woningbehoeftepercentage $w_i(t)$ gepaard. Dit bijbehorende woningbehoeftepercentage zal als functie van de tijd hetzelfde verloop hebben als het woningbehoeftepercentage van het vorige cohort op overeenkomstige leeftijd, doch zal kwantitatief iets afwijken als gevolg van veranderingen in welvaart en consumptiepatroon. Een toename van het woningbehoeftepercentage betekent echter, dat het aantal zelfstandig wonenden toeneemt, zodat enige tijd daarvoor een vraag moet zijn opgetreden. Evenzo betekent een afname van het woningbehoeftepercentage het vrijkomen van woningen. Sterfte wordt hierboven beschouwd als overgang naar een fictieve bevolkingscategorie met een woningbehoeftepercentage gelijk aan nul. In de demografie wordt sterfte beschreven met behulp van leeftijds specifieke sterftekanssen. Ook de verandering van de burgerlijke staat kan zo met behulp van leeftijds specifieke huwelijkskanssen worden aangegeven.

Vestiging en vertrek uit het woningmarktgebied hangen nauw samen met de werkgelegenheidssituatie en de woningmarktsituatie, of meer algemeen met de attractiviteit van het gebied. Daar ze moeilijk te voorspellen zijn, kunnen ze het beste als exogene variabelen worden ingevoerd. De resulterende vraagtoename, c.q. de resulterende toename van het aanbod van vrijkomende woningen hangt weer af van de samenstelling naar leeftijd en burgerlijke staat van de migranten.

De toename van de vraag door hen die van woning willen veranderen, is eveneens exogeen. Zij vloeit voort uit een zodanige vermindering van de satisfactie met de huidige woning, dat men wil verhuizen. Zij zou als het ware de brug moeten vormen tussen de noodzakelijkerwijs dure nieuwbouw en het goedkopere deel van de bestaande woningvoorraad om de over het algemeen weinig koopkrachtige „starters” aan een met hun middelen overeenkomende woning te helpen. Daar de probleemstelling is, op welke wijze het aanbod de vraag zo goed mogelijk kan volgen, vatten we in deze context nieuwbouw en sloop op als stuurvariabelen.

Vervolgens dienen vraag- en aanbodtoename uitgesplitst te worden naar de onderscheiden deelmarkten. Voor het aan-

bod is dit geen probleem. Hierbij komt overigens nog een stuurvariabele naar voren, namelijk de renovatie van vrijgekomen woningen, hetgeen inhoudt, dat de vrijgekomen woning aanbod op een andere deelmarkt gaat vormen. dan zonder deze ingreep het geval zou zijn geweest. Het uitsplitsen van de vraag is een lastiger karwei. Het is mogelijk, dat een vrager een specifieke voorkeur heeft voor één bepaalde aanbodcategorie, zoals die op één der deelmarkten wordt aangeboden. Anderzijds zal het voorkomen, dat de voorkeur minder specifiek is, zodat de vraag zich over een aantal deelmarkten tegelijk uitsmeert. In het algemeen wordt de aard van de vraag gerelateerd aan karakteristieken van de vragers, met name (geanticipeerd) inkomen 7).

Ten slotte, en wellicht het moeilijkste, rest de beschrijving van de interactie tussen vraag en aanbod, die resulteert in de afname zowel van vraag als aanbod en, in geval van doorstroming, in een aanbodtoename. Men zou het resultaat ook wel de omzet per deelmarkt kunnen noemen. Zij hangt af van de marktdoorzichtigheid, d.w.z. de tijd die verstrijkt tussen het uitzenden van de informatie dat een woning als aanbod geldt, en de ontvangst van deze informatie door de (uiteindelijk) nieuwe bewoner. Daarnaast hangt de omzet natuurlijk af van de absolute grootte van vraag en aanbod. De zoëven genoemde tijdsduur, de economische leegstandsduur, is afhankelijk van de situatie op de deelmarkt zelf, maar ook van de situatie op aangrenzende deelmarkten. Immers, is daar de vraag groter dan het aanbod, dan zal een deel van die vraag — indien de vrager niet langer wil wachten — zijn uitweg naar een andere aanbodcategorie zoeken, zij het mogelijk als tijdelijke oplossing wegens vermindering van satisfactie. Ook wordt de voorkeur van de vrager beïnvloed door verschuivingen in de relatieve prijsverhoudingen als gevolg van wijzigingen in de situaties op de deelmarkten. Indien een vrager bij verhuizing een woning achterlaat, die vrijkomt voor bewoning, vormt deze weer aanbod op een bepaalde deelmarkt. Het is dus van belang het verband vast te stellen tussen de aanbodcategorie waarin de vorige bewoner zijn vraag realiseerde en de aanbodcategorie waarin zijn vorige bewoner zich bevond.

Een voorbeeld van het mogelijke gebruik van het model

In het voorgaande werd opgemerkt, dat aan de aanbodzijde nieuwbouw, renovatie en sloop als stuurvariabelen werden gekozen. Dit houdt in, dat wij ons afvragen, welk verloop deze variabelen per aanbodcategorie zouden moeten hebben — bij een bepaald gekozen verloop van de vraag van potentiële doorstromers per categorie —, opdat het verschil tussen vraag en aanbod per categorie zo klein mogelijk blijft over de gekozen tijdsperiode. Natuurlijk zijn er grenzen aan de stuurvariabelen. Zo is de nieuwbouw, de output van de woningbouwmarkt, slechts binnen nauwe grenzen te variëren, althans op korte termijn, met beperkingen als beschikbare grond, arbeid en kapitaal. Bovendien vindt nieuwbouw slechts plaats in een beperkt aantal aanbodcategorieën.

Indien het model een goede weergave is van de processen zoals die zich op de woningmarkt afspelen, moet het mogelijk zijn de invloed van alternatieve besturingen, d.w.z. alternatieve pakketten van beleidsmaatregelen, met elkaar te vergelijken. De invloed van elk pakket zal in de eerste plaats afhankelijk zijn van de beginvoorwaarden, die in het betreffende woningmarktgebied van kracht zijn, zoals de grootte van de nog niet bevredigde vraag op bepaalde deelmarkten, de struc-

6) A. L. Goethals, *Vooruitberekeningen van het aantal huishoudens in Nederland*, 1971.

7) W. de Rooter, *Een econometrische analyse van de vraag naar woningen*, Statistische en econometrische onderzoeken van het CBS, 1970.

Inkomensplitsing van man en vrouw voor fiscale doeleinden in strijd met de draagkracht

Prof. Christiaanse bepleit in *ESB* van 21 januari jl. het systeem van de „splitting” dat in de Verenigde Staten en de Duitse Bondsrepubliek gelding heeft gehad of nog heeft onder bepaalde omstandigheden. Het lijkt mij nuttig schrijver te verwijzen naar wat een van de gasten op het lustrumcongres van het Fiscaal Economisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam, Richard Goode, over dat Amerikaanse stelsel heeft geschreven in zijn boek: *The individual income tax*, verschenen in de serie „Studies of Government Finance” van The Brookings Institution (zesde druk, augustus 1973, blz. 241 t/m 247). De heer Goode levert een niet malse kritiek op dit stelsel, omdat het bijzonder unfair is tegenover alleenstaanden (blz. 244 e.v.). Kennelijk hebben de medewerkers van het instituut (gelukkig alleen fiscaal) zich met gehuwde vrouwen beziggehouden. Alleenstaande vrouwen en mannen zijn buiten beschouwing gelaten.

Wat Prof. Christiaanse wil is niets anders dan (versluiserd) het tijdens de Duitse bezetting ingevoerde stelsel invoeren, dat van de fictie uitging dat een mens alleen kan leven van de helft van het inkomen van een echtpaar zonder kinderen. Het kan uiteraard wel, maar vraag niet hoe. De huur kunnen wij — optimistisch voor de randstad — op hetzelfde bedrag stellen, sanitair, krant, tijdschriften, telefoon, ijskast, stofzuiger, alle andere huishoudelijke apparaten, meubilair, stoffering, kosten precies evenveel voor één of twee personen. Misschien één bed meer, maar voor de benodigde ruimte maakt dit geen verschil.

De werkende alleenstaande wordt echter niet slechts fiscaal, maar ook fysiek overbelast, tenzij hij zeer dure diensten kan verwerven; hiervoor is meestal geen ruimte in zijn budget. Hij moet dus naast zijn dagtaak alle werkzaamheden verrichten, die de vrouw en de man van het echtpaar bij toerbeurt kunnen uitvoeren: boodschappen doen, verzorging van het huishouden, persoonlijke administratie, correspondentie, karweitjes in het huis enz. Deze dubbele dagtaak zal er soms zelfs toe leiden dat de alleenstaande op

den duur in werk en/of gezondheid komt achter te staan bij zijn gehuwde collega's.

Het is dan ook volstrekt ten onrechte, dat Prof. Christiaanse het vooroorlogse stelsel afkraakt. Het merkwaardige is dat in die periode, speciaal in de depressietijden, er eerder aanleiding zou zijn geweest voor een wat hoger tarief voor ongehuwden. Diensten en huizen waren toen abnormaal overvloedig en goedkoop; er waren redelijke pensions en hospita's die hand- en spandiensten verrichtten of liepen verrichtten door een dienstmeisje.

Nu is de situatie echter omgekeerd en de bescheiden belastingverlagingen voor ongehuwden in 1960, 1966 en 1974 zinken in het niet wanneer men daar de z.g. solidariteitspremies bijtelt, die voor duurzaam ongehuwden en andere alleenstaanden (met uitzondering van weduwen) voor het grootste deel als extra belasting moeten worden beschouwd.

In één opzicht ben ik het met Prof. Christiaanse eens: de fiscus (en ook de minister van Sociale Zaken) mogen de gehuwde vrouw niet langer als quantité négligeable beschouwen. Hieruit kan men mijns inziens maar één logische conclusie trekken: het wordt hoog tijd, dat niet alleen de werkende gehuwde vrouw, maar ook de huisvrouw zich van haar status bewust wordt en belasting en sociale premies gaat betalen over het inkomen, dat zij zich zelf en haar gezin belastingvrij verschafft. Dit vereist natuurlijk wel enig geschuif met de schijven en zelfs ingrijpende wijzigingen in ons belastingstelsel, maar het is de enige methode om te erkennen dat de vrouw thuis zich en haar man een inkomen verschafft dat ongehuwden derven. Eenvoudigheidshalve zouden wij de arbeid van de huisvrouw kunnen stellen op het minimumloon. Dit lijkt wel aan de krappe kant, maar is wel praktisch en redelijk wanneer men uitgaat van de wisseling van werktijden over de cyclus van de meeste huisvrouwen, van jong en kinderloos via kleine en grotere kinderen opnieuw kinderloos.

Uiteraard zouden de belastingvrije sommen (evenals die voor de gehuwde werkende vrouw) zodanig moeten worden verhoogd dat ook uit de laagste ge-

zinsinkomens voor twee personen kan worden betaald, tenzij men de hardheden wil opvangen via negatieve belasting of bijstand.

De aangekondigde studie op Financiën behoort de positie van de gehuwde vrouw niet geïsoleerd te bezien. Het Fiscaal Economisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam beschikt over voldoende inventieve en knappe deskundigen, die voor een belastingherziening, die uitgaat van de draagkracht van de individu in plaats van die van louter gezinnen, de bouwstenen kan aandragen.

Gerda Koen

Naschrift

1. De strekking van mijn korte bijdrage was geen andere dan de aandacht vestigen op een nieuwe ontwikkeling in het vraagstuk van de belastingheffing van de gehuwde werkende vrouw. Dit past bij de opzet van de rubriek Fisconomie van het Fiscaal Economisch Instituut (FEI) in dit blad. De recente wetswijziging, waardoor uitkeringen aan gehuwde vrouwen krachtens arbeidsongeschiktheid of werkloosheid voortaan ook afzonderlijk worden belast, heeft namelijk de weg geopend naar een nog verdergaande gescheiden fiscale behandeling van man en vrouw. Ik acht het nuttig dat bij de hernieuwde bestudering van dit vraagstuk door het Ministerie van Financiën de Amerikaanse variant van de z.g. samentelling met „splitting” in het onderzoek wordt betrokken.

2. Mevrouw Koen wijst in haar bovenstaande reactie terecht op een aantal aspecten, die bij genoemd onderzoek niet over het hoofd mogen worden gezien. Ik moge aanraden dat hierbij ook de door mij genoemde studie van F. C. Wijle, Man, Vrouw en fiscus (brochure nr. 8, FEI) en het verslag van het gelijknamige symposium (brochure nr. 9, FEI) wordt geraadpleegd, waarin wel degelijk de belangen van de alleenstaande vrouwen en mannen worden belicht.

3. Overigens was niet Richard Goode onze gast op het bovengenoemd symposium, maar Leif Muten (ook werkzaam bij het IMF), van wie ik de volgende strofe citeer: „Separate taxation puts a premium on the case where husbands and wives each earn part of the total household income in comparison to single breadwinner families” (brochure nr. 9, blz. 17).

J. H. Christiaanse

turele leegstand op andere deelmarkten, maar ook de mate waarin prijsdiscrepancies optreden tussen verschillende categorieën als gevolg van een eventuele huurbeheersing of van vertragingen in de aanpassing aan de marktsituatie, bijv. door langlopende huurcontracten. Zo zou men zich kunnen afvragen, bij een gegeven bouwprogrammering en renovatie-

schema, welke doorstromingspatronen dan nog noodzakelijk zijn om bij te dragen tot een evenwichtige ontwikkeling op alle deelmarkten. Dit gegeven zou dan mede de basis kunnen vormen van maatregelen op het gebied van huur- en subsidiebeleid 3).

S. Ybema

Analyse en intuïtie

In *ESB* van 4 februari jl. wijdt Drs. L. Hoffman een commentaar aan de door de Kamers van Koophandel en Fabrieken gehouden enquête regionale bedrijfsontwikkeling (ERBO 1975). Men krijgt de indruk dat de daarvoor ter beschikking staande ruimte te gering is geweest. In dit korte bestek kon niet meer dan een beperkt aantal kanttekeningen geplaatst worden, die, waarschijnlijk door het beperkte kader waarbinnen ze werden gemaakt, aanleiding geven tot commentaar.

Allereerst: de schrijver knoopt bij zijn beschouwing over ERBO aan bij de door ondergenoemde werkgroep geschreven nationale analyse. De naam van de enquête duidt echter reeds aan dat het doel van de Kamers vooral geweest is informatie bijeen te brengen over de regionale economie. Uniforme automatisering en enquêtering hebben daarnaast de mogelijkheid geschapen door sommeren van de regionale uitkomsten een landelijk beeld te schetsen.

Kamers van Koophandel en Fabrieken in ons land zijn bij de wet ingestelde regionale organen van het bedrijfsleven met adviserende, uitvoerende en representatieve taken. Met het oog op deze taken hebben zij behoefte aan bepaalde regionale informatie. Tot de uitvoerende taken behoort o.a. het beheer over de handelsregisters, de burgerlijke stand van het bedrijfsleven. Aangezien de Kamers sinds enige tijd de meest essentiële gedeelten van deze handelsregisters op uniforme wijze in een centraal computersysteem hebben opgeslagen, kunnen zij vrij gemakkelijk onderling vergelijkbare informatie aan deze originele handelsregisterbestanden hechten. Ook de gegevens van ERBO 1975 laten vergelijking tussen Kamer-districten toe en zijn in feite mede verzameld om verschillen in ontwikkeling tussen de gang van zaken in diverse regio's bloot te leggen. Het mag duidelijk zijn dat de suggestie van de heer Hoffman als zouden de Kamers er beter aan gedaan hebben de enquêtering aan het CBS over te laten door een en ander minder voor de hand ligt. De schrijver citeert zelfs instemmend dat voor de interpretatie van de cijfers lokale kennis nodig is. Dit, gevoegd bij het feit van de technische en organisatorische kanten van deze zaak, maken de Kamers tot bij uitstek geschikte organen om

deze voor de regionale economie relevante gegevens te verzamelen.

De auteur wijst er in zijn artikel verder op — met name de titel van zijn stuk (Intuïtie of analyse) duidt hier al op — dat de Kamers niet voldoende tegemoet zijn gekomen aan de vraag naar kwantitatieve gegevens. Zij zouden zich te veel beperkt hebben tot het vastleggen van gevoelens, althans het zou zijns inziens slechts gaan om persoonlijke intuïties. Bij de beoordeling of deze kanttekening terecht gemaakt wordt, dient men het doel van ERBO voor ogen te houden. Doel was het boven tafel brengen van de feitelijke gang van zaken in het bedrijfsleven in de verschillende Kamer-districten gedurende 1975. Hiervoor werden vragen gesteld over de ontwikkeling van omzet, netto bedrijfsresultaat, investeringen, personeelsbezetting, voorraad. Daarnaast werd een tweetal vragen gesteld over de te verwachten ontwikkeling in 1976. De heer Hoffman beschouwt een en ander als het vastleggen van intuïties. Is deze zienswijze wel juist? Men mag toch aannemen dat de ondernemers voor hun eigen beleidsinformatie over voldoende gegevens beschikken om rond oktober te kunnen zeggen of hun omzet daalt of stijgt met een percentage dat lager of hoger ligt dan dat van de voortschrijdende inflatie. In ERBO hebben 50.000 ondernemingen deze informatie ingebracht, daarmee aan het beschikbare materiaal voldoende betrouwbaarheid gevend.

Wellicht heeft de heer Hoffman het gelijk iets meer aan zijn kant voor zover dit de toekomstverwachtingen voor 1976 betreft, al zal ook deze verwachting niet geheel op subjectieve gronden tot stand gekomen zijn. Het kan zijn dat in de pers vanwege de actualiteitswaarde aan deze toekomstverwachting naar verhouding veel aandacht is besteed. De heer Hoffman merkt op dat de verwachtingen sinds het ERBO-onderzoek blijken later onderzoek al weer iets beter zijn. Erkend moet worden dat volgtijdelijk deze verwachtingen snel kunnen wisselen. De Kamers hebben niet meer en niet minder vastgelegd dan wat de ondernemingen in oktober 1975 van het komend jaar verwachtten. Voor zover men slechts waarde hecht aan „harde” cijfers ware het overigens goed te bedenken dat ook gevoelens realiteiten zijn, waar men in het sociaal-economisch gebeuren mee

moet rekenen. Verwezen kan worden naar de verzuchting van Prof. Rutten, onlangs geuit, dat de investeringsneiging van de ondernemingen achterblijft bij de betere economische mogelijkheden in de toekomst.

Ten slotte: de vraag naar kwantitatieve gegevens wordt in het algemeen door de Kamers wel onderschreven. De Kamers besteden hieraan dan ook in toenemende mate aandacht.

**Namens de ERBO-werkgroep
Drs. J. G. Bergkamp, voorzitter**

Naschrift

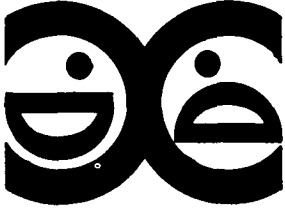
Het ERBO-verslag vermeldt onder meer de volgende essentiële mededeling:

„De uitkomsten lenen zich bepaald niet voor berekeningen betreffende de investeringssom, regionaal produkt en winstcijfers, ... maar geven wel duidelijke indicaties over de ontwikkelingen van die grootheden en hun al dan niet achterblijven bij provinciale landsdeel of nationale trends”.

Berekeningen kunnen niet worden gemaakt omdat de Kamers van Koophandel zich bedienen van een economische enquête in plaats van een economische analyse. De aldus verkregen informatie wijkt qua inhoud niet af van de informatie uit CBS-enquêtes. Op die informatie kan geen beleid worden gebaseerd omdat ze geen berekeningen toelaat. Als ik de uitlatingen van de Kamers over de zeer slechte economische ontwikkeling goed heb begrepen, is er echter wel behoefte aan beleid.

Omdat ook ik zo'n beleid nodig acht, schonk ik vooral aandacht aan de prognoses van ERBO. De vraagstelling van de enquête was zodanig dat er alleen intuïties van ondernemers werden gesommeerd. Bijv.: Vraag: Hoe zal het netto-bedrijfsresultaat in 1976 t.o.v. 1975 zijn; Antwoord: 1. zal afnemen; 2. zal gelijkblijven of toenemen met minder dan 10%; 3. zal toenemen met meer dan 10%. Aan de informatie die hieruit wordt verkregen, hecht ik weinig waarde omdat ze afhankelijk is van het tijdstip van enquêteren. Als een dag voor de enquête een groot econoom een mening over de economie heeft gegeven, zal het antwoord daardoor worden beïnvloed. Ik begrijp best dat de Kamers slechts de plicht hebben via enquêtes eenmaal per jaar verslag uit te brengen over de gang van zaken in het bedrijfsleven. Ze zouden er echter verstandig aan doen die plicht iets ruimer te interpreteren door via economische analyses kwantitatieve informatie aan te dragen voor een je voeren industriebeleid. Zij zijn daar m.i. toe in staat.

L.H.

Waarom is het marxisme zo populair?

DRS. W. TOP

Laatst hoorde ik iemand, die ervan weten kon, dacht ik, zich afvragen hoe het toch komt dat het marxisme tegenwoordig zo aanslaat. In de jaren vijftig was het marxisme iets dat hier algemeen als volstrekt achterhaald werd beschouwd, zo zei hij, en tegenwoordig zou je je er bijna gegeneerd over kunnen voelen als je er niet mee wegloupt. Waarom is dat? Nu merk ik de populariteit van het marxisme persoonlijk vooral aan mijn nieuwsgierigheid naar waarom het me zo weinig aanspreekt. De opgeworpen vraag is dan ook een handschoen in de arena van mijn verwondering en ik neem die handschoen op. Mijn geringe ontvankelijkheid voor het marxisme maakt overigens dat ik er niet dan een naïeve kennis van heb. Ik heb er geen dikke boeken van of over doorgewerkt. Evenmin heb ik er ervaring van kunnen opdoen door geregeld in „marxistische kringen” te verkeren. Mijn beeld van het marxisme zal dus weinig afwijken van het beeld dat voorwerp is van de gesignaleerde populariteit, waar ik een viertal groepen redenen voor zie.

Zo zijn er redenen rond het marxisme als contrapunt van het christendom gegroepeerd. Een andere groep redenen draait om het marxisme als „Gemeinschafts”-eschatologie. Dan zijn er redenen in het vlak van het marxisme als „pan-economisme”. En ja, dan zijn er ook nog redenen voor die populariteit in de zin dat het marxisme inderdaad iets te bieden heeft.

Om het in muziektermen te zeggen: zoals Marx de „omkering” is van Hegel, zo lijkt het marxisme me de „kreeft” van het christendom. Ik bedoel hiermee te zeggen dat marxisme en christendom in epistemische zin op een tegendraadse manier nogal wat elementen gemeen hebben. In de klassesolidariteit zit de naastenliefde, in de klasse-loze maatschappij het hiernamaals. De Internationale zou het als psalm 151 best doen en de manier waarop met het *Communistisch Manifest* wordt omgegaan verschilt weinig van die waarop met de bijbel wordt geleefd. In beide gevallen wordt de boodschap vooral tot de maatschappelijk verworpenen

gericht: het gaat steeds om „verlossing”. In beide heilsleringen staat het (praktische) handelen centraal.

Het tegendraadse zit hem erin dat het marxisme het christendom als het ware met de voeten op de grond zet, m.a.w., uit de metafysische nevelen in de barre grond van de menselijke geschiedenis poot. Hier zal de ontwikkeling van een klassenrijdconceptie uit de agressieve reclame-tic van het evangelie wel mee samenhangen; de genade vervangen door self-support; de grote socialistische revolutie een achtste Kruistocht. Christendom en marxisme vormen als uit de hand gelopen peptalks voor gedupeerden een boeiende fuga. Waarschijnlijk moet het christendom in zijn greep op de westerse cultuur worden gezien als de sociologische „onderbouw”

**Deze rubriek wordt verzorgd door de
Afdeling Sociaal-Economisch Beleid
van de Erasmus Universiteit Rotterdam**

van het marxisme dat dan als een ideologische „bovenbouw” kan worden beschouwd. En als dit dan zo is, dan kan het niet vreemd zijn dat in een ontkerstende wereld het marxisme als substituuat voor het christendom gaat werken. Het marxisme bevredigt dan het maatschappelijke jeugdsentiment van een christelijke beschaving. Het is produkt van een historische traagheid — het biedt andere betekenissen aan oude reflexen.

Het lijkt er veel op dat het marxisme in het algemeen een goede voedingsbodem vindt in van magie en religie doortrokken sociale milieus, die bezig zijn van deze wortels hunner existentie te vervreemden. En nu het woord vervreemden valt, mag je je afvragen of het bestaan van zo'n centrale categorie als „vervreemding” in het marxisme niet aansluit bij en vorm geeft aan dat proces van vervreemding van vertrouwde, magisch en religieus geladen percepties en interpretaties van werkelijkheden. Het marxisme als godsdienst zonder

gebeden, als theologie zonder god, misschien niet zoals het fascisme een rancuneleer, maar wel een lacuneleer?

Voor zover marxisme en communisme synoniemen zijn, lijkt het er veel op dat het marxisme een ideale samenleving voor ogen heeft die één grote „commune” is. In een wereld die zo sterk als „markt” is georganiseerd als de onze (het kan met een uit klassiek liberalisme voortgekomen kapitalisme ook niet anders), ligt het voor de hand dat oppositionele bewegingen geïnspireerd worden door het „tegenmodel” van de Gemeenschap. De klasse-loze maatschappij moet zo iets als een grootschalige broederschap zijn. Waarom dat oppositionele dan? Een samenloop van tendenties. Belangrijk is de collectivisatie van het generatieconflict. Ze werd mogelijk door de kloof tussen hen die „de oorlog” wél en hen die hem niet hebben „meggemaakt”. En het marxisme is toch vooral populair onder jonge mensen. Ook brak in de jaren zestig eigenlijk pas meer algemeen het besef door dat maatschappijen niet op goddelijke beschikkingen of natuurwetten berusten, maar mensenmaaksel zijn. Dit geeft maatschappijkritiek vleugels.

In een zo verzakelijke wereld als die van ons, waarin de economische rationaliteit zo domineert, ligt het voor de hand dat een leer aanslaat, die de verschijnselen primair economisch verklaart. Zo gezien is het marxisme het eigen vlees en bloed van het kapitalisme. Zoals de geest van het kapitalisme uit de protestantse ethiek kon worden afgeleid (door Max Weber), valt de marxistische ethos weer aan de geest van het kapitalisme te ontleenen. Het lijkt er in het vlak van de maatschappelijke consequenties ook veel op dat het marxisme kapitalisme wordt op het moment dat het kapitalisme hem als tegenvoeter ontvalt. Anders gezegd: het marxisme heeft het kapitalisme nodig om het zelf niet te worden.

En dan is het marxisme natuurlijk nog populair omdat er gewoon een stuk „waarheid” in moet zitten, in ieder geval een kennelijk doeltreffende kwalificatie van feiten. Voor mij zit die „waarheid” in die dimensies van het marxisme

die het als een sociologisch freudianisme kunnen doen uitleggen (of, om het even, het freudianisme als een psychologisch marxisme). Er bestaat trouwens toch een mooie spiegelbeeldverhouding tussen Marx en Freud. Het marxisme houdt zich in beginsel op dezelfde wijze met een „onbewuste” van samenlevingen bezig als de psycho-analyse met het onbewuste van personen. Het primaat van jeugdervaringen bij Freud correspondeert duidelijk met de historisch-materialistische aanpak in het marxisme. Ik denk dat men het beste begrip van zijn tijd kan krijgen door er tegelijkertijd met Marx en Freud op af te gaan. Het onderbouw/bovenbouw-denken bij beiden (bij de één met een economisch, bij de ander met een libidineus vertrekpunt) is als een bron van het sociologische en ook openbare structuur-denken niet te miskennen, het structuur-denken dat in de maatschappijkritiek zo'n voedende rol speelt. Een fraai recent voorbeeld van marxistisch denken, dat impliciet zijn tegenhanger heeft in freudiaans denken en daardoor aantrekkelijk is voor structuur-denkers, is de geruchtmakende artikelenreeks van Klinkenberg in *De Nieuwe Linie* over Bernhard tussen I. G. Farben en Lockheed. Een figuur behandelen als functie van zijn geschiedenis en milieu, en de uitkomsten ervan hanteren als basis voor schattingen van wat men van die figuur kan verwachten; het is even hachelijk als onvermijdelijk, wanneer je „de waarheid” wilt benaderen. Maar goed beschouwd geeft het marxisme een halve waarheid.

De vraag waarom het marxisme zo populair is, moet vergezeld gaan van de vraag waarom het zich dan toch niet in alle mensenharten heeft geplant als eigen overtuiging; i.c. ook zijn impopulariteit heeft. Hieraan kunnen een paar overwegingen worden verbonden. In de eerste plaats zal de omstandigheid dat ook het marxisme zijn „waarheid” heeft er wel mee te maken hebben. Elke waarheid heeft zijn impopulaire kanten. Je moet er nog aan wennen of ze past niet in je kraam. Dan is ze bedreigend en dit leidt tot afwijzing. Verder gaat er van de landen waar het marxisme als officiële staatsfilosofie geldt (de Sowjetunie, China, Joegoslavië, Cuba e.a.) niet zo'n bijster algemeen wervende aantrekkingskracht uit. Wat mensen van de leer maakten, doet het mogelijk inderdaad zuivere kind zó in troebel badwater verdwijnen, dat twijfels over die zuiverheid rijzen. Voorts werkt de „promoting” van het marxisme nogal eens avechts. Het dreunende „kropgezwel” (Ter Braak) in verbale uitweidingen en wijdse armgebaren brengt marxisten te dicht in de buurt van personen die je bij voorkeur op vroege zondagochtenden op je drempel aantreft met een of andere heilsboodschap, onder de oksels

vandaan gesteund met schrifturen van het slechtste reclamefoldermateriaal dat zich denken laat. Zoals ook gezegd, komt het marxisme als een halve waarheid over. En een halve waarheid is in veler ogen een hele leugen. Ook niet bevorderlijk voor een doorslaggevende wervingskracht.

Laat ik ten slotte vaststellen dat de 19e-eeuwse afkomst van het marxisme voor

mij geen reden tot verbazing is over die populariteit. Er zijn even populaire ideologieën wier ouderdom we in duizenden jaren kunnen uitdrukken zonder dat velen zich dáárover verbazen. Bovendien mag niet uitgesloten worden dat iets wat ooit als achterhaald werd beschouwd later toch weer zijn grote waarde kan hebben.

W. Top

Boeken nieuws

J. Sang-hoon Chung: The North Korean economy; structure and development. Hoover Institution Press, Stanford (Cal.), 1974, 232 blz.
M. Y. Cho: Wirtschaft und Politik in der DVRK. Mitteilungen des Instituts für Asienkunde, nr. 59, Noord-Korea, Hamburg, 1974, 106 blz.

De recente reizen van de Noord-koreaanse president Kim Il Song naar China, Roemenië, Algerië, Bulgarije en Joegoslavië hebben wederom de aandacht gevestigd op de positie van een land, dat even moeilijk toegankelijk en geïsoleerd is als Albanië. De auteur van het eerste boek J. Sang-hoon Chung, hoogleraar in de economie aan het Illinois Institute of Technology, merkt terecht op: „North Korea must surely rank as one of the most secretive countries in the world, even by communist standards”. Het is uiterst moeilijk een juist beeld te verkrijgen van de economische situatie in Noord-Korea. Het statistische materiaal, dat over dit land beschikbaar is, blijkt fragmentarisch en onbetrouwbaar te zijn. Economische publikaties verschijnen overwegend in het Koreaans en Japans, weinig in het Russisch en zelden in het Engels. Daarom is het boek van Chung bijzonder welkom.

De auteur heeft gepoogd aan de hand van oorspronkelijke Noordkoreaanse bronnen een beeld te geven van de ontwikkeling van de Noordkoreaanse economie, waarbij uitvoerige analyses worden gegeven van de situatie in landbouw en industrie, terwijl ook aan de buitenlandse handel de nodige aandacht wordt geschonken.

Chung komt tot de conclusie dat de economie sinds 1945 een gemiddeld jaarlijks groeipercentage van 12,7 bereikte. De resultaten op industrieel gebied (vooral in de zware industrie) zijn opmerkelijk. Hierbij moet wel rekening worden gehouden met het feit, dat de Japanners reeds de basis van een industriële ontwikkeling hadden gelegd, terwijl Noord-Korea na de Koreaanse oorlog (1950-1953) aanzienlijke hulp verkreeg van de communistische landen, vooral van de Sowjetunie en China. In

het begin van de jaren zestig neemt deze hulp sterk af. Ongetwijfeld kan men dit toeschrijven aan het conflict tussen de Sowjetunie en China, waarin Noord-Korea een zekere neutraliteit trachtte te bewaren. Na 1965 blijkt Noord-Korea zich echter weer sterker op de Sowjetunie te oriënteren. Van de Russen verwachtte men blijkbaar meer economische en technologische hulp dan van China. Bovendien dwong de steeds in kracht en omvang toenemende oorlog in Vietnam de Noord-Koreanen tot nauwere aansluiting bij de Sowjetunie, aangezien alleen dit land de levering van militaire uitrusting kon garanderen.

Over de agrarische ontwikkeling het volgende. In een bijdrage van Y. C. Kim; „North Korea in 1974” in het maandblad *Asian Survey* (januari 1975) vermeldt deze een Noordkoreaanse rapport, waarin wordt gesteld dat de productie van granen in de periode 1963 tot 1974 werd verdubbeld. Over de resultaten van 1974 wordt verder gezegd:

„The average rice yield was 5.9 tons per chongbo and the total maize yield was 5 tons per chongbo (1 chongbo = 0,992 ha), a 1.7 fold increase over 1973. Vegetable output nearly doubled that of ten years ago and was 1.2 times greater than in 1973. Tractor production increased more than four-fold over 1963 and, as of November 1974, there are four tractors for every 100 chongbo of cultivated land and plain areas. The annual consumption of electricity in rural areas amounted to 1,600 million kwh and there was also much progress in the use of chemicals in agriculture”.

Chung waarschuwt er echter voor de problemen in de sinds 1958 volledig ge-collectiviseerde landbouw niét te onderschatten:

„Lack of room for expansion in arable land, especially in paddy fields, underinvestment,

an ideological commitment to a collectivized method of farming, emphasis on nonpecuniary incentive systems, and excess central control and decision making will remain for North Korea major stumbling blocks in its efforts to raise agricultural production sufficiently to ensure viability in food and to meet the increasing raw material requirements of industry" (blz. 56).

Positiever is Chungs oordeel over de industrialisatie. Sinds 1945 blijkt de industriële produktie ondanks de Koreaanse oorlog sterk te zijn gegroeid. De nadruk viel hierbij (conform het Sowjet-model!) op de zware industrie. Het aandeel van de metallurgische en machine-industrie in de totale industriële produktie nam toe van 1,6% in 1944 tot 31,4% in 1967. Chung spreekt van een indrukwekkende industriële ontwikkeling en voegt eraan toe:

„Relative to other developing nations the per capita output level compares favorably though it is still far behind other industrialized economies. With a relatively small population, North Korea is free from the kind of population pressure that plagues South Korea, Japan, and other Asian countries. For this reason, it may be predicted that per capita output of some major industrial commodities such as electric power, cement, plate glass, steel and iron ores of North Korea may, in a not too distant future, reach a level comparable to that of Japan and a few other developed nations, even though the total output of the former may lag far behind those advanced countries" (blz. 100).

In de hier aangekondigde publikatie van M. Y. Cho merkt deze over de industriële ontwikkeling op:

„Wurde damals die jährliche industrielle Durchschnittswachstumsrate in den Jahren 1957-1970 als 19,1% und die in dem Sechsjahresplan vorgesehene als 14% angegeben, so kann man in der DVRK mit der industriellen Durchschnittswachstumsrate von 17% in den Jahren 1971-1973 doch relativ zufrieden sein" (blz. 15).

Terecht wijst Cho erop, dat de ontwikkeling van de Democratische Volksrepubliek Korea te veel wordt bepaald door het persoonlijk regime van Kim Il Song. Cho concludeert:

„Gleichgültig, ob Kim sich dieses verhängnisvollen Fehlers bewusst ist oder nicht, besteht die Gefahr, dass nach seinem Tode all jene eindrucksvollen sozialistischen Errungenschaften, die er zu seinen Lebzeiten vollbracht hat und die die DVRK gegenüber Südkorea unvergleichbar überlegen gemacht haben, inmitten der persönlichen Machtkämpfe zurückschrumpfen werden" (blz. 30).

Helaas maakt Cho in dit betoog niet duidelijk uit welke feiten blijkt, dat Noord-Korea bij een vergelijking met Zuid-Korea „unvergleichbar überlegen" is. Chung daarentegen wijst nadrukkelijk op de ongunstige aspecten van het Noord-Koreaanse systeem:

„The inherent inefficiencies of central planning — inflexible bureaucrats, excessive political input into economic decisions, insensitivity to local conditions — became increasingly detrimental to economic efficiency, and for this reason, the growth rate of the North Korean economy slowed considerably during the 1960's".

En hij voegt hieraan toe:

„Her dogmatic adherence to the Stalinistic development model will continue as long as the present regime is in power" (blz. 157).

Zoals gezegd, Noord-Korea heeft gepoogd tegenover de twee grote communistische machten China en de Sowjetunie, een zekere mate van zelfstandigheid te bewaren, afgezien van de ideologische beïnvloeding. Evenals China kent ook Noord-Korea de politiek van „vertrouwen op eigen kracht" (chuchie). Duidelijk geïnspireerd door het Chinese voorbeeld van „de grote sprong voorwaarts" (1958) was de Chollima-beweging (Flying Horse Movement), die in het land in 1959 chaotische toestanden schiep, zodat men reeds in 1960 dit al te ambitieuze economische experiment moest beëindigen.

Noord-Korea neemt te midden van de overbevolkte Aziatische landen een merkwaardige plaats in: het land is naar verhouding dun bevolkt en heeft gebrek aan arbeidskrachten. Hoewel het territorium groter is dan dat van Zuid-Korea, is het bevolkingscijfer minder dan de helft van dat van Zuid-Korea (oppervlakte en bevolking Noord-Korea zijn resp. 122.370 km², 14,7 mln. en dat van Zuid-Korea resp. 98.431 km², 33 mln). Dit stimuleert uiteraard de mechanisatie in landbouw en industrie, maar vormt anderzijds een rem op de economische groei, gezien ook het feit, dat Noord-Korea nog steeds een verhoudingsgewijs grote krijgsmacht op de been houdt. (De verbetering in de betrekkingen tussen China en de VS had voor Noord-Korea gunstige gevolgen. De defensie-uitgaven konden verminderd worden van 31,1% van het nationaal inkomen in 1971 tot 17% in 1972).

In een uitgebreid artikel in het katholieke maandblad *Streven* (juni 1975) vraagt A. F. van Peteghem zich af of Noord-Korea „een nieuw economisch en maatschappelijk model" vormt. Het antwoord geeft Chung: „The North Korean system has not diverged fundamentally from the Stalinistic command system which characterized the pre-Liberman Soviet model" (blz. 155). In hoeverre dit Noordkoreaanse „model" toch resultaten heeft kunnen boeken, blijkt uit de grondige studie van deze in Korea geboortige auteur, wiens intensieve speurwerk resulteerde in een belangrijk werk over een land, dat in velerlei opzichten nog terra incognita is.

P. Krug

esb

Mededeling

Onderzoek Noordvleugel Randstad

Op dinsdag 13 april a.s., 10.15 uur, houdt de Regionaal Science Association, Nederlandstalige Afdeling, een bijeenkomst met als thema: „Onderzoek Noordvleugel Randstad". Sprekers zijn: Prof. Dr. J. G. Lambooy, Drs. H. W. ter Hart, Drs. J. A. M. Heijke, Prof. Dr. P. Nijkamp, Drs. W. T. M. Molle, Drs. M. Muller, Drs. H. J. Biersens, Drs. G. J. S. Uhl, Ing. P. Kramer, R. E. Stofberg en Prof. Dr. L. H. Klaassen.

Plaats: Zaal B. 2, Erasmus Universiteit Rotterdam, Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam. Inlichtingen: mevr. W. C. Reitsma, tel.: (010) 14 55 11, tst. 3752.

J. H. Kuipers: Beleidsvoering door werkoverleg. Een handreiking voor de organisatie. Reeks arbeidsverhoudingen, Samsom, Alphen aan den Rijn, 1975, 80 blz., f. 12.

Verslag van het tweede onderdeel van het destijds — in opdracht van de Commissie Opvoering Productiviteit van de Sociaal-Economische Raad en met gelden van het Ministerie van Economische Zaken — opgezette Trendonderzoek Medezeggenschap. Doel van dit onderzoek was lering te trekken uit de ervaringen die in het bedrijfsleven zijn opgedaan met de vele initiatieven die zijn genomen om taken en bevoegdheden voor individuen en/of groepen in hun werksituatie te verruimen. Aan het eind van het boekje is een samenvattend hoofdstuk opgenomen, waarin wordt aangetoond dat de problemen rond de ontwikkeling van het werkoverleg onder één noemer kunnen worden gebracht, nl. de geloofwaardigheidsproblematiek. De studie wordt afgesloten met een samenvatting, waarin nog eens de belangrijkste resultaten en commentaren de revue passeren.

J. L. Heldring (red.): Moraal en buitenlandse politiek. Universitaire Pers Rotterdam, 82 blz.

Bevat, met een voorwoord van staatssecretaris P. H. Kooymans, artikelen van H. J. Roethof, H. van Riel, Th. van Tijn, C. L. Patijn, W. K. N. Schmelzer, J. L. Heldring, M. F. Fresco en M. van der Stoel. Het boekje werd samengesteld door de redactie van de *Internationale Spectator* naar aanleiding van het verwijt dat de Nederlandse regering bij haar buitenlandse beleid een „getuigenispolitiek" voert, *niet* om na te gaan in hoeverre dat verwijt al dan niet gegrond was, maar om enkele Nederlanders te vragen hun oordeel te geven over de verhouding tussen moraal en buitenlandse politiek.

Dr. Ir. W. van Tijen en C. H. Tillemans: Verantwoorde sociale woningbouw. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1975, 61 blz., f. 12,50.

Resultaten van een onderzoek naar de voorwaarden en de resultaten van maximum ontwerp- en bouweconomie bij verantwoorde maatschappelijke woningbouw voor de huidige laagste inkomensklassen. Er is een opstelling gemaakt voor deze voorwaarden en verder is er nagegaan welke gebruikelijk en/of te ontwikkelen woningtypen en woonvormen geschikt zijn om aan de bovengenoemde voorwaarden te voldoen. In een reeks van illustratieve plattegronden is onderzocht waar de gren-

zen van ontwerp- en bouweconomie liggen en welke woonwaarden daarbij in en om de woning beschikbaar zijn. De resultaten van de studie zijn zodanig gerangschikt dat zij toegankelijk zijn voor iedereen, die bij het opstellen en beoordelen van woningbouwplannen is betrokken.

Positie en ontwikkeling van het kleine aannemingsbedrijf in Nederland. Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid, Deventer, 1975.

Resultaten van een onderzoek naar de positie van de kleine aannemer. In het bijzonder werd bij het gehouden on-

derzoek de nadruk gelegd op de actuele situatie, de visie van de aannemer op de komende jaren, de visie van de onderzoekers over: a. aard en omvang van de specifieke markt voor het kleine bouwbedrijf; b. de interne organisatie in de bedrijven; c. de feitelijke en de benodigde rentabiliteit. Het onderzoek is in opdracht van het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid uitgevoerd door het Raadgevend Bureau Twijnstra en Gudde NV.

CBS: Automobielen- en carrosseriebouw 1972. Produktiestatistiek. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1975, 24 blz., f. 5.

het ministerie van economische zaken
vraagt

beleidsmedewerkers (mnl./vrl.)

functieroulatiesysteem

Jonge beleidsmedewerkers zullen bij hun indiensttreding opgenomen worden in het bij Economische Zaken bestaande functieroulatiesysteem.

Hierdoor kunnen zij zich met verschillende aspecten van het werk op het Ministerie vertrouwd maken. Dit betekent dat in beginsel in acht jaar drie verschillende functies worden vervuld.

academici

De voorkeur gaat uit naar economen. In verband met het brede karakter van het beleidswerk kunnen ook afgestudeerden van andere faculteiten worden geplaatst, voorwaarde is wel economie als keuzevak.

Standplaats: 's-Gravenhage.

salaris

Het aanvangssalaris bedraagt tenminste f 2648,- per maand, met een jaarlijkse verhoging van ca. f 120,- per maand, waarna een max. salaris van f 4307,- per maand kan worden bereikt. Verdere promotiemogelijkheden tot max. f 4992,- per maand zijn aanwezig.

De salarissen zijn exclusief 7,8% vakantieuitkering en een toeslag van 4,5%.

het ministerie

De economische situatie stelt het Ministerie van Economische Zaken voor zware opgaven. Snelle ontwikkelingen vragen snelle beslissingen. Het beleidsmatig voorbereiden daarvan betekent dan

ook dat men werkt aan actuele problemen, die veel contacten meebrengen met bedrijfsleven, overheid en internationale organisaties.

Plaatsingsmogelijkheden zijn er bij alle vijf Directoraten-Generaal en bij een aantal staf-directies.

De Staatsalmanak, waarin een organisatieschema van Economische Zaken is opgenomen en alle afdelingen met een globaal overzicht van hun taken zijn weergegeven, kan een eerste oriëntatie betekenen.

Nadere inlichtingen zijn verkrijgbaar bij de Hoofdafdeling Personeelszaken van het Ministerie van Economische Zaken, tel. (070) - 81 40 11, toestel 3447 of 3345.

werkzaamheden betreffen

o.a. midden- en kleinbedrijf, buitenlandse economische betrekkingen, prijzen en mededinging, regionale economische politiek, industrievraagstukken, EEG-beleid, personeels- en organisatie-aangelegenheden, wetgeving, energie-vraagstukken.

hoe reageren

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vac. nr. 6-4078/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1 te 's-Gravenhage.

lo de rijksoverheid vraagt

hoofd afdeling ontwikkeling en toepassing (mnl./vrl.)

vac. nr. 5-2362/0936

voor het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening
t.b.v. de Directie Bouwnijverheid

Taak: leiding geven aan de afdeling, waaraan de volgende taken zijn opgedragen: inventariseren van wettelijke en andere bepalingen, voorschriften en verordeningen welke van invloed zijn op het bouwen.

Op dit gebied ontwikkelen van een samenhangend stelsel, mede gelet op internationale ontwikkelingen en bevorderen van een uniforme interpretatie; in samenwerking met de betrokken departementen bestuderen en ontwikkelen van de informatie-overdracht, communicatietechnieken en kostenanalyse-systemen in de bouw; bevorderen van de toepassing van onderzoekresultaten; onderhouden van contacten, zonodig ook internationaal, met overheidsinstanties en organisaties die zich met genoemde terreinen bezig houden; adviseren over het te voeren beleid t.a.v. bovengenoemde punten. Het betreft een nieuwe afdeling binnen de Directie Bouwnijverheid. De functionaris zal een belangrijke bijdrage moeten leveren bij de verdere opbouw van de afdeling.

Vereist: doctoraal examen economie met keuzevakken informatieverwerking en/of rechten. Ruime ervaring.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 5983,- per maand.

chef afdeling algemene financiële zaken (mnl./vrl.)

vac. nr. 6-3543/0936

voor het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen
t.b.v. de Stafdirectie Algemene Financiële Zaken, Planning en Informatie

Aan de Directeur-Generaal voor het Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek is toegevoegd de stafdirectie Algemene Financiële Zaken, Planning en Informatie (FPWO). Deze directie heeft een initiërende, coördinerende en adviserende taak t.a.v. het door de verschillende lijneenheden te voeren beleid m.b.t. de instellingen voor wetenschappelijk onderwijs, de opleidingsziekenhuizen, de onderzoeksinstituten en de instellingen voor het hoger beroepsonderwijs.

Taak: leiding geven aan en coördineren van de werkzaamheden van de afdeling Algemene Financiële Zaken (AFZ) welke ressorteert onder de directie FPWO. De afdeling is o.a. belast met het aangeven van financiële consequenties van beleidsvoornemens, zowel op korte, middellange als lange termijn; het ontwikkelen van nieuwe administratieve procedures en financiële informatiesystemen; het coördineren van de activiteiten van de decentrale financiële afdelingen.

Gevraagd: b.v.k. doctoraal examen bedrijfseconomie en administratieve organisatie; enige jaren ervaring op deze gebieden, b.v.k. bij overheid, onderwijs of ziekenhuizen.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 5483,- per maand.

plv. hoofd afdeling bouweconomie (mnl./vrl.) vac. nr. 6-4143/0936

voor het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening
t.b.v. de Directie Bouwnijverheid

Taak: meewerken aan het samenstellen van en rapporteren over de ontwikkelingen die zich op economisch gebied in de bouwnijverheid en aanverwante en toeleverende bedrijfstakken (ook internationaal) voordoen. Daarbij komen o.m. aan de orde: omvang en samenstelling van de productie, van het arbeidsbestand en van de werkgelegenheid; productiviteit; arbeidsverhoudingen; vakbekwaamheid; bouwkosten; materiaalvoorziening en -verbruik; analyseren van statistisch materiaal; initiëren, begeleiden en coördineren van onderzoek; adviseren over het te voeren beleid; meewerken aan het werkgelegenheidsbeleid en het prijs- en mededingingsbeleid van de bedrijfstak; samenwerken met functionarissen van bij de bouwnijverheid betrokken departementen, andere overheidsinstanties en het bedrijfsleven.

Vereist: doctoraal examen economie. Kennis van en ervaring m.b.t. bovengenoemde werkzaamheden.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 4992,- per maand.